

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf.

Julius, Augustus 1885.

4-ik füzet.

A KERESZTÉNY VALLÁS FELVÉTELE NEMZETÜNK ÁLTAL.

— Történelmi tanulmány az állameszme szempontjából. —

Az első, s maig is a legnagyobb eszme, mivel a magyar Európában találkozott, s mivel államalkotása nagy munkájában számitania kellett, a keresztény vallás.

Mint pogányok jöttünk Európába, hol már a kereszténység ki volt fejtvé, meg volt alapitva. Hoztuk magyar mythologiánkat, melynek olvasása ma is hat kedélyünkre. Hittük az egy Istent, a lélekhatalhatatlanságát; csakhogy az Istent az elemekben tiszteltük. Hogy berkekben, kútfőknél, szikláknál ne áldozunk a magyarok istenének, még 1092-ben is törvénnyel tiltják.

Századokon keresztül azon nézet uralma alatt álltunk, mintha a megalakult egyház s a formulázott vallás hozta volna létre a keresztény miveltséget: az újabb kor épen megforditva, azt a tant kívánja felállitani, hogy a keresztény mivelődés hozta létre századok folytán előbb a keleti, majd a római egyházat s majd a reformációt. Nézetünk szerint a kettő egymás mellett fejlett. A keresztény vallás megalapítója alapelveket tett le, melyeknek nemcsak erkölcsi, nemcsak vallásos, de egyszersmind politikai missiójuk is van. Ezen alapelveknek, eszméknek a keresztény mivelődés kifejlődésére mindenestre meg volt a hatásuk. A kereszténység alapelvei előlmentek, világitottak, azok nyomában fejlett ki a dogma, a kánon és lithurgia, melyek az egyház s a különböző felekezetek alakulására és szétválására vezettek.

Abban az időben a vallás és állam, az egyházi és világi élet, az egyházi és politikai intézmények, az egyházi és polgári társadalom, a világi és egyházi hatalom még nem volt külön vállva, köztük a határvonal nem volt elhuzva: az egyház mint szellemi s a világi hatalom mint polgári intézmény mai körvonalaít nem birta.

Kezdetben csakis az ige, a kereszténység eszméje és szelleme állt az emberiség rendelkezésére. Inkább morál, mint dogma, inkább erkölcsi mint vallásos kijelentés. Első tekintete az egyénre, az egyén erkölcsi életének irányadására esik; benne egyuttal az egyén pol-

gári, családi, társadalmi és állami viszonyainak alapiránya is le volt téve.

A zsidóvallásból indult ki, hol már nincsen bálványimádás, az isten lakhelye az ég: de nemzeti isten, a zsidó nép az isten kiválasztott népe. A keresztény vallás az istent, az emberiség közös atyjának, közös istenének proklamálja, s ez által a nemzet és nemzet között a határvonalokat lerombolja.

Elfogadja a Mózes tizparancsolatját. Mintegy felállítja az eszmét, hogy a moral törvényei az egész emberiséggel közösek, hogy a moral, mint a családi és társadalmi élet sarkköve, örök és egyetemes, minden kort és minden népet egyaránt kötelezett és kötelez. Az egyén belvilágában felállítja a hitet, az Istenben való bizodalmat, az örök-élet iránti reményt; hit- és reménynyel tölti el, mi az önbizodalomnak lett forrása. Felállítja az Isten előtti egyenlőséget, előnkbe szabja a felebaráti szeretetet: azt az irányt, mit az ujabbkori liberalismus egyenlőségnek és testvériségnek nevez, már kimondja. Az embernek embertársa feletti uralmának, a kasztszellemlnek hadat izen, a rabszolgaságot eltöri.

Míg az egyéni, családi és társadalmi élet elébe magasabb irányokat szab azáltal, hogy a nemzeteket egymáshoz közelebb hozta, alapját vetette az európai államélet amaz alakulásának, mi az európai nemzet-családi életet előidézte, s mi által a nemzetek között az az elszigetelt állás, mely az ókori, még a napi ázsiai népek közeledésének utját állta, megszűnt. S előidézte azt, hogy a mig az ókori népek történetében nincs összefüggés, minden nemzet története külön történet: Európában egy összefüggő világtörténet állt elő, mely az emberiség történetekép szerepel, szellemi kapocscsa lett, melyben az emberiség, melynek egyesítése lebegett Krisztus előtt, s az emberiség közös végczélja egyetemes fejlődésében kísérve van. Ezért nevezük, és pedig méltán, a keresztény vallást a szeretet vallásának.

A keresztény vallás alapelvei le voltak téve, de hogy azok gyakorlati értékre jussanak, ama kor civilizációjának kellett róla gondoskodni. Be kellett vinni a családi, társadalmi és állami életbe; szellemi céloknak fizikai eszközöket kellett adni. Egyelőre terjesztéséről gondoskodtak, kezdetben szóval, majd fegyverrel. Berendezéséről kellett gondoskodni, kezdetben, mint keleten és az ókorban, a polgári intézményekkel kívánták kiegyeztetni és egyesíteni, de csakhamar beindult különválása. A terjesztés és szervezés különböző irányban kezdett haladni; a moral teréről a dogma terére léptek, s csakhamar előállott a vitatkozások korszaka, mely a felekezetekre szakadást előidézte.

Az első századokat a Krisztus emberi vagy isteni léte felett kelt vita tölti be, mig nem a nicäai zsinat (325) kimondja a Krisztus születését, de azért istenséget tulajdonít neki; s megnyílik a századokig tartó vita, mely a szemlélődést a keresztény vallás erkölcsi és politikai missiójáról, lényegéről, a formákra terelte. A negyedik században a vita általánossá lesz, a Krisztus istensége mellett a konstantinápolyi zsinat a szentlélek istenségét is felállítja: kezd a katolikus vallás alakot öltetni. A papi nőtlenség eszméje felmerül; a templomokat képekkel látják el; a harang és orgona használatát behozzák; bejött az urvacsoránál az ostya. A szertartások formulázást nyernek.

A kereszténység dogmái, szertartásai, az első századokban, egyeségesen fejlenek. Három patriárcha van, hosszasan egyet értenek. Azonban az V. században a keleti és nyugoti, illetőleg a konstantinápolyi és római pátriárkák között, különösen a szertartások felett nézeteltérések merülnek fel. Szakadás kezdődik, minek következtében felekezetek egész serege kezd fellépni. E felekezetek egyelőre magát a dogmát érintik. A Krisztus istenségével szemben, különösen az ariánusok hatalmas tért foglalnak el. Majd a képek tisztelete, imádása kérdése merül fel, mi nagy hullámokat vet fel, s megkezdődik a képrombolás. A képtisztelők és képrombolók két táborra válnak: kelet a képek ellen, a pápa a képek mellett nyilatkozik. A II-ik nicäai zsinat (787) a képrombolók ellen kimondja az egyházi átkot; a képek tisztelete meglelt állítva; de azért az egyetértés kelet és nyugat között mindinkább bomladoz.

Még ez ideig a pápai szék a konstantinápolyi császárok védelme alatt áll. A népvándorlás által elsodort nyugot-római császárság helyébe egyelőre a pápai szék kívánt lépni: a keleti császárok támogatják. Mert Itália hódítók kezébe jut, Nagy Constantin Rómát és környékét a pápának ajándékozza. S mert a keleti császárok birtokában megtartani nem tudják, a pápa magát a frank királyok védelme alá adja. Pipin legyőzvé a longobárdokat, Rómát az ostrom alól felszabadítja, a pápának az exarchatus felett világi uralmat enged (756). A pápa Pipint királylyá, fiát Nagy Károlyt császárrá koronázza. A nyugot-római birodalom e formában helyreáll s következése lesz, hogy a pápa és a konstantinápolyi pátriárcha között előáll a fensőségi kérdés s bekövetkezik a két századon át tartó elkeseredett viszály, mely később IX. Leo alatt (1054) a keleti egyház kiátkozásával végződik, s mely a szakadást véglegesíti. A keleti vallást követők ó-hitü elnevezést kaptak.

E ponton találták a magyarok kijövetelükkor a keresztény vallást. Még tényleg nem szakasztott volt ugyan a keleti és nyugati egyház egymással, de már külön irányban fejlenek; a népeket és nemzeteket mindenik magának kívánja megnyerni. A magyar mint pogány lép Európába, a térítők nála is megjelennek: felmerül a hova csatlakozás kérdése.

A keleti vallásnak meg voltak érdemei és előnyei. Az evangéliom első hirdetői görög nyelven prédikáltak. Az evangéliom, az új testamentum görög nyelven iratott meg; a keresztény vallásnak nevet a görögök adtak. A görög bölcsészet készítette elő utját; zsidó nyelv és mivelttség útján aligha talált volna utat az emberiség szívéhez. Az eszmét és tant a keleti birodalom fogta fel, Konstantin, illetőleg a keleti császárság vette legelőbb állami óltalom alá, s adta meg intézményi jellegét (311—312).

A császárok és császárnék egész hosszú sora buzgolkodik mellette. Nemcsak a birodalom népét és tartományait kívánják megnyerni, de térítőket nevelnek, kiket a távolabb vidékekre küldjenek el. Theodorich mint kezes hozzájuk jut, tőlük távozva, mint buzgó térítő lép a góthok királyi székébe; Ulphilás püspök a góthok részére görögből a szentírást lefordítja, góth betűket alkot, miből a német írásjegy fejlett. Cyrillt és Methodot a morvák megtérítésére küldik (884), ezek lefordítják részökre a bibliát és imádságokat, alkotják a cyrill betűket és írást, a szlávoknak szintén írás jegyeket adnak, s megvetik a szláv nyelv elemeit. Nem kívánták a görög nyelvet a vallás nyelvévé tenni; utat engedtek a nemzeti papság kifejlésére; megnyitották az utat, hogy az egyházi és világi fenhatóság az uralkodó személyében egyesíthető legyen. S mi a terjedésre oly döntőleg hatott, a görög egyház, miként a nyugati, a néptől nem kívánt tizedet.

A nyugati illetőleg római vallás sem lépett fel kevesebb igényekkel. A keresztény vallás eszméit nyugat Európa családi, társadalmi és állami élete szempontjából fogta fel. Felfogása gyakorlati: a keresztény hagyományok, legendák mellett, az egyes nemzetek pogány szertartásait s mivelődési kívánalmait alkotásainál figyelembe vette.

Rómában a császárok alatt a kereszténység három első százada isteni tiszteletével csak a katakombákban érezte magát bátorságban; a hittérítés, buzgolkodás martyrságra vezetett. A császárság hanyatlása egyengeti meg a kereszténység útját. A népvándorlás hullámai csapkodnak már Róma körül, Attila (452) Róma előtt megje-

lenik, Leo a vallás egész fényében elébe megy, a világ hódító Róma falai alól visszafordul: e jelenet óta a vallás és a pápák hatalma a nép szemében meg lett alapítva. A népvándorlás a római császárságnak véget vet. (476.) A mily arányban süllyed Róma világi jelentősége, azon arányban emelkedik a népnél a vallás fensőségének elismerése. A VI. században a keresztény idő számlálást már a Krisztus születésétől kezdik. Phocius császár Rómát minden egyházak fejének nyilvánítja (606), s kezdődik a római szék világtörténelmi hivatala.

A kereszténységnek Rómában kellett tért foglalni arra, hogy nyugaton népszerűsége vergődhessek. Róma klasszikus irodalma s a római törvények még nem mentek volt feledékenységbe a népek előtt. Rómában a régi imperátorok, a régi patriciusok tekintélye még mind oly fényben állt, hogy a hódítók büszkeségöknek tartották ilyeneknek tekintetni. A Caesarok a római vallásban mint Pontifex Maximusok szerepeltek, a pápák a méltóságot magokra ruházták; s egyelőre titkon, majd nyíltan, ama gondolatnak éltek, hogy az egyházi főméltóság mellett, az összeomlott római birodalom világi fenhatóságát is kezökbe egyesíthessék. E végre a népszerűség első feltételeit Rómában kellett keresni. Az imperatori kor pompája, a római mythologia fényes szertartásai, a triumfánsok fényes diszmenetei a nép kedélyén még mind uralkodtak. Róma tehát elfogadta a közösen megalapított dogmákat, de a keleti vallásnál fényesebb ritust fejt ki; a ceremóniákat, miket kelet gazdagabb képzelődése kimondott, oly alakba önti, melynek magasztosságát a festészet, szobrászat, zenészet kifejthesse és emelhesse. Egy vallást állított elő, mely külsőségekben a keletitől nagyban különbözött, s mely előtt a nyugati világ minden püspöke s világi hatalma csakhamar meghajolt. Az imádkozás mellett a társadalom céljait a keleti vallásnál nagyobb figyelembe vette. Kevesebb ünnepnapot állított fel. Kelet böjtölésre, sanyargatásra, önkínzásra vállalkozó remetéi helyett, mi ott már a IV. században tulságokba ment át, magasabb célú egyházi rendeket állított elő. Keletkezik a VI. században a Szent Benedek rend, mely egyházi célok mellett a földmivelés, a miveltség és tudományok terjesztésére is vállalkozott.

Kolostorokat, apátságokat és püspökségeket állit, melyek a miveltség és tudomány ápolását és terjesztését kezökbe veszik. Szemlélődő hajlam vonul ezek falai közé; egyik a klasszikusokat másolja, a másik szent képeket fest, szobrokat farag. Jeromos 410 tájt befejezi a latin biblia fordítását, a Vulgátát, mi a nyugoti mivelledés

kulcsává lesz. Minden szerzetnek meg van scriptoriuma, hol a szerzetesek mint miniátorok, illumiátorok másolják a könyveket, mesteri czimbetükkel és képekkel látják el; fentartják az ókori műveltség maradványait; terjesztik a még használható eszméket. A zárdák püspöki és érseki székhelyek egyszersmind iskolák, melyekben a trivium tantárgyai: a grammatika, retorika és dialectika; a quadriennium tantárgyai: az arithmetica, musica, geometria és astronomia. A görög-római művelődés maradványait az azon időben nyugatra betört arabok tudományával felfrissítve terjesztik.

Nagy Károly alapítja a római császárságot: egy Róma, egy császár, egy pápa lett a jelszó. Már Nagy Gergely pápa a VII. században felismeri, hogy az egyházi hatalom terjesztésére legalkalmasabb ut a papság befolyása a politikára és kormányra. Állam és kormányférfiakkal már azóta ők kezdték ellátni az udvarokat. Ha az egyház nem veheti kezébe egyszersmind a világi hatalmat, legalább az államra befolyást, s a világiak mellett, kikkel versenyre szálltak, külön rendi állást követelnek. S nagy Károly szervezkedésében az egyház ezen igényeit nemcsak kielégítette, de egyszersmind formulázta. A pápa világi birtoklása folytatásakép, az apátságok és püspökségek terjedelmes birtokhoz jutnak; a főpapság mint első rend, a közélet terére benyomul. A papság az állami terhek viselése alól felmentett, s mint ilyen keresett állásá lesz. Bejött a papi ruha viselése, egyelőre csak az isteni tisztelet alkalmára, de mint kitüntetés jele csakhamar kedvelté lett. Így szervezkedett és emelkedett a római vallás. Az egyház és a papság ahoz a kiváló álláshoz jutott, mely a nyugati egyházat a keleti egyház fölé emelte.

Szent Istvánnak a két vallás között kellett választania. Az első hittérítő VII. Leo pápától jött (937); a görög egyház szintén küldi Hierotheust (949) Egyik háta megett a keleti, a byzanci patriárcha és a keleti császárság; a másik megett a római pápa s a római birodalom. Mindkettőnek szomszédságában vagyunk.

Ugy látszik, hogy nálunk a keleti vallás kezdetben nagyobb hódításokat tett. Az itt talált s tőlünk polgári jogokat nyert népek nagyobb része a keleti valláshoz tartozott; maig is maradtak keleti valláson magyarok. De ha vizsgáljuk a keleti vallás befolyását a keleti birodalomra, hol az udvar erkölceit a sülyedéstől meg nem mentette, befolyását keletre, hol a főváros magos kulturája mellett a nép sötétségben maradt: bár a keleti vallás keleti vérünkkel inkább összhangzott, az állameszme szempontjából ki nem elégíthetett. A keleti egyházzal való érintkezés a magyar keresztény termi-

nológiába sok szláv elemet vezetett be, ide vonatkozó szavaink egy jó része szláv eredetű: miután a keleti vallás a szlávok vallása lett, aligha be nem következik reánk is, mi a bolgárookra bekövetkezett, a szlávokba lett beolvadás; miként ők, szláv elemmé lettünk volna, alkotmánytalan néppé.

A római vallás más légkört ígért. Abban az időben az egyházi élet körvonalai még nem voltak oly mereven elhuzva, mint azt VII. Gergely később formulázta, nemzeti szokásainkat nem félt-hettük. A római vallás elfogadása annyi volt, mint a nyugati kul-tura elfogadása. Kilátást nyújtott a nyugati mivelődés, a nyugati in-tézmények, nyugat mivelődésre képesebb és hajlandóbb népei és nemzetei család-kötelékebe juthatásra. Összeköttetéseket ígért, mely támogat. S lehet, hogy a vallás szertartásai keleti képzelődéseinket jobban megragadták.

Szent István, ki nem kisebb bölcs mint szent, profétai lelké-nek egész meggyőződésével a nyugati vallásra mutatott, Már atyja Gejza felvette a keresztény vallást, s maga is megvolt keresztelke-ve. Mikor atyja halála után kormányra lépett, már terjeszti a keresztény vallást, egyházakat, püspökségeket állit. A térítés mun-kájában Astrik az első pannonhalmi apát támogatja. A kertekben, berkekben, forrásoknál, hol a nép áldozni szokott felállította a ke-resztet; a nép látogatta ezeken a helyeken egy ideig; egyik ősszokás sze-rint áldozott, a másik imádkozott, mig aztán uj hitét megszokta. A népet templomba vitte be, s mert a tömeg együttléte mindig feleme-lőleg hat, a nemzet megkapta az egyházi és községi élet iránt a hajlamot; s pár év alatt a nemzet elő volt készítve, hogy a nagy munkára a pápa áldása ki legyen kérve.

Szent István Astrikot Rómába küldte II. Sylvester pápához, hogy mint a kereszténység fejének magát és országát a nyugati egy-ház kebelébe felajánlja, s magát és országát, hová az avarok bukása után Pannonia beosztva volt, a salzburgi érsekség és passauai püs-pökség befolyása alól felszabadítsa. Szives fogadtatásra talált. II. Sil-vester az ezredik év mártius 27-ről egy okmányt adott ki, mely-nek hitelessége kérdésébe nem bocsátkozva, elfogadjuk a tényt, hogy II. Sylvester Istvánt királyi korónával ajándékozta meg; felhatal-mazta, hogy mint apostoli király maga előtt kettős keresztet vitet-hessen; felhatalmazta és megbizta, hogy a magyar egyházat a szent-szék nevében berendezze és kormányozza. Az egyház felett oly jo-gokat nyert, minővel csak a császár s a francia királyok voltak felruházva. A független magyar egyház felett fő-kegyuri jogot nyert,

melynek alapján püspökségeket és apátságokat állíthatott, püspököket nevezhetett s az egyházi zsinatok végzéseit jóváhagyhatta. Állítólag az országot 10 püspökségre osztotta; felállítja a kalocsai, veszprémi, pécsi, bácsi, győri, n.-várad, egri, vácz, gyulafehérvári, csanádi püspökségeket, s azokat az esztergomi érsekség alá, mint metropolita alá rendeli, mert a primásság nemzeti elnevezés; birtokkal látja el, még pedig oly bőkezűleg, hogy miként meg van jegyezve, úgy csak a normannok, csak hódító Vilmos dotálta az egyházat s kötelezte alattvalóit, hogy az egyház részére természetnyelveik és marháik tizedével adózzanak, mit a nemes is fizetett. E mellett 2 káptalant s 4 apátságot állít s a papság befolyását a közügyekbe elismerte.

Ezzel beléptünk az egyházba, mely sokáig egész nyugat s ma is 200 millió vallása; beléptünk a nyugati vallás és civilizáció eszmekörébe, a kedélyvilág, a családi, társadalmi és állami élet amaz irányába, melyben nemzetünk ma is halad s mi által az európai civilizáció sikerének vagy balsorsának mi is osztályrészesei vagyunk.

Volt mégis egy, mit elfogadni nem bírtunk, a római vallás kosmopolitizmusa. Hinkmar reimsi érsek francia egyházat akar, de az excommunicatio előtt meghajlik: Szent István se mehetett odáig. Elfogadtuk az egyetemesítés közegét, a latin nyelvet, az egy pápa, egy Róma eszméjét; de az egy császárt nem; magunkat csakis a szent szék közvetlen védnöksége alá adtuk, nemzeti függetlenségünkről nem kívántunk lemondani; független egyházat nyertünk. S ez által egy nemzeti papsághoz jutottunk, mely hűve vallásának, de hűve hazájának; osztozik a nemzet örömeiben, fájdalmaiban; s az állameszméje előtt traditionalis patriotizmussal meghajol.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.*)

Duka Tivadar Londonban élő hazánkfia, ki a bengáli hadseregénél mint tábori orvos szolgált, egy felette érdekes művel gazdagította az angol irodalmat. Ugyanis egy 234 lapra terjedő kötetben eddig ismeretlen adatok nyomán megírta Körösi Csoma Sándor életrajzát, miáltal örök emléket állított páratlan jellemű honfitársunknak s tiszteletet szerzett az angol nemzet előtt a magyar névnek.

Szerző előszavában felemlíti, hogy jóllehet kevés a hiteles adat, melyből az életrajzot összeállította, de azért mégis az egy összefüggő egészet alkot a tudomány ama bámulatos emberének életéről, ki külföldi létére csakis angol nyelven közölte dolgozatait; s kevés külföldi tudós részesült is olyan tiszteletben az angolok előtt, mint ő, a minnek bizonyága a sirja felett emelkedő szép emlék. A Körösi Cs. Sándor neve nem fog elmaradni egy műből sem, mely a Tibeti irodalmat tárgyalja, vagy a buddhista tanulmányra vonatkozik.

Az egész mű, melyhez Körösi Cs. Sándornak arczképe és sir-emléke is csatolva van, 12 fejezetre oszlik. A könyv végén levő függelékben pedig dolgozatainak czime s azokból kivonatok vannak közölve.

Az első fejezet tartalma: Bevezetés, Csoma születéshelye, szülei, ifjúsága, tanulmányai Nagy-Enyeden és a göttingai egyetemen, tervei s előkészületei utjára, elutazás keletre. A bevezetést szerző így kezdi: Dr. Campbell Archibald, kormányzó-ügynök a britt Sikkimben, az 1843-ik év végefelé a következőket írta: „Halála óta is mindig abban a reményben voltam, hogy a Bengal Society-nek (társulat) valamelyik tagja tüzetes leírást fog közölni keleti pályájának részle-

*) Life and Works of Alexander Csoma de Körös. A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data: with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant Manuscript. By Theodore Duka, M. D. Fellow of the Royal College of surgeons of England; surgeon-major her majesty's Bengal medical service, retired; Knight of the order of the iron Crown; corresponding member of the Academy of sciences of Hungary. London, Trübner & Co. 1885.

teiről. Másfél évinél több, hogy őt elvesztettük és még mindig hiányzik egy olyan emlék, mely tanusítaná, hogy Csoma fáradozásai becsesek valának e tudományos társulat előtt, melyet ő legfontosabb czéljainak elérésében mindig nagy buzgalommal szolgált; és hogy részünkről mutassuk meg azt, hogy munkálatait méltányoljuk.“

Dr. Campbell volt az, ki 1842. ápril havában Csoma elhunytakor Darjeelingben jelen volt, s az ő baráti keze teljesítette az utolsó szolgálatot a sirjánál. 1884. ápril 4-én volt Csoma születésének 100-ik évfordulója, mely alkalomból a M. Tud. Akadémia, melynek tagja volt, elhatározta, hogy műveit ki fogja adni magyar nyelven életrajza kíséretében. Ez eljárást véelve legillőbbnek a tudomány e jeles férfira iránt való elismerésének nyilvánítására.

E bevezető sorok után szerző Körösi Cs. Sándor életrajzát írja le 1819-ig. 1784. ápril 4-én született Körösön, Háromszék megyében. Szülői voltak Csoma András és Göcz Ilona. Gymnasialis tanulmányait 1807-ben végezte be N.-Enyeden. Már ebben az időben vágy keletkezett benne Ázsiában utazni. Nagy befolyással volt reá Herepei Ádám tanár és sokszor volt beszélgetés tárgya a magyar nép eredete és őstörténelme. Sőt két tanuló társával fogadást is tett, hogy tudományos utra indulnak nemzetünk eredetének kikutatása végett. Majd a göttingai egyetemen Eichorn, a hirneves historicus és orientalista, még inkább megérlelte benne ez elhatározást. S 1819-ben utra is kelt. Hegedüs Sámuel tanár, kivel benső viszonyban volt és kinek adatai után hiven van jellemezve, eleget igyekezett lebeszélni tervéről, de Hegedüs szavai szerint sem az idehaza kilátásba helyezett szép állás, sem az út veszélyei, sem pedig baráti figyelmeztetések nem bírhatták terve megmáskísítására, annyira határozott volt fel-tett szándékában.

A II—XII. fejezetekben Körösi Csoma Sándornak 22 évi vándorlása, küzdelme, munkássága a legnagyobb részletességgel van leírva, de terünk szűke miatt azokat csak általánosságban említhetem meg.

Hosszszu, tudományos előkészületek után 1819. végén hagyta el Erdélyt és igen gyakran gyalog is utazott Oláhországban és Bulgárián keresztül a tengerpartig, meglátogatva Cyprus szigetét s Egyptomot. A szíriai partoktól Latakia, Aleppo felé, Moszul, Bagdád, Teherán, Perzsia, Bokhara, Kulm, a bamiani hegyszoroson át Afghanisztanba, hová 1822-ik év elején érkezett meg. Azután Kasmirba utazott s Khina északi részén át a mongolok és ujugurok országába akart hatolni; de e szándékát nem valósíthatván meg, visszatért, mely al-

kalommal találkozott Moorcroft utazóval, kivel írásbeli egyességet kötött, hogy az angol kormány számára egy tibeti szótárt és nyelvtant készít, ha az angol kormány mindennapi szükségletéről gondoskodik; élete legjavát aztán e kötelezettségének teljesítésére szentelte. A buddhista kolostorokban bámulatos kitartással s önmegtagadással folytatta hosszúra terjedt tanulmányait 1831-ig, mikor munkálkodása eredményének megszerezése végett Kalkuttába ment; e munkájában Horace H. Wilson sokat segítette; és miután Wilson Indiát elhagyta, Prinsep nagytudományu férfi lett rokonszenves barátja, ki Csomának érdemeit nemcsak maga méltányolta, hanem másokkal is elismertetni egy alkalmat sem mulasztott el. Dr. Malan, a kalkuttai püspöki seminarium tanára és Torrens a bengali Asiatic Society-nek titkárai szintén baráti viszonyban állottak vele s ezeknek idejében volt könyvtárnok; ez időszakra esik irodalmi működése is.

Miután a tibeti nyelvet teljesen elsajátította, mely ott több millió népnek vallási nyelve, keleti Tibetország felé indult (1842) Lassa-ba, hogy ott a Dalai Láma könyvtárait átvizsgálja, mivel azt hitte, hogy azokban fontos okiratokat talál, melyek utmutatásul szolgálnak neki Mongolországba. De e célját nem érte el, mert 1842. ápril 11-én malaria lázban meghalt Darjeelingben. Mindenét a bengali Asiatic Societynek hagyta. Dr. Campbell az elhunynak utolsó óráiról s a vele folytatott érdekes beszélgetéséről megható jelentést tett a társulatnak. Szép siremléke, melyet a társulat 1845-ben állított, mint tiszteletbeli tagjának, a következő felirat áll:

„Itt nyugszik Körösi Csoma Sándor, Magyarhon szülöttje, ki — hogy nyelvészeti kutatásait folytassa — keletre utazott; és sok önmegtagadás és szenvedésteljes év mulva, s a tudomány érdekében kitaró munkássággal összeállította a tibet-nyelv szótárát és nyelvtanát, az ő legszebb és valódi emlékét.

Lassa felé való útjában, hogy munkásságát tovább folytassa, meghalt ezen a helyen 1842-ben ápril 11-én, 44*) éves korában.

Az ő munkatársai, a bengáli ázsiai társaság tagjai szentelik ez emlékjelt az ő emlékezetének. Requiescat in pace.“ E siremlék méltó kifejezése a nagy tudós munkássága elismerésének.

Dr. Campbell fennebb említett jelentésében kiemeli: „hogy mily hő vágya volt Csomának Lassa városába eljutni, hol meggyőződése szerint a sanscrit nyelv segítségével az ottani könyvtárakban megta-

*) Ez téves, mivel 1784-ben született.

lálta volna a hunok történelmére, állapotjukra s vándorlásukra vonatkozó hiteles adatokat. Csomának a nyelvek tanulására rendkívüli talentuma volt. Ő a héber, arab, sanskrit, pushtu, persa, francia, orosz, latin, görög, német, angol, török, tibet, hindustani, mahrattu és bengáli nyelveket birta és azokban nagy jártassága volt. Halálakor e nyelvek mindenikéből egy-egy szótár volt könyvtárában és azokon saját kézirati jegyzetei.“

Ama feltevésre, hogy Csoma csak azért tette volna fáradalmas utjait, hogy — a mint némelyek állították — megvalósítsa ábrándos ideáit, t. i. felkeresse azt a népet, mely saját magyar nyelvéhez hasonló nyelven beszél: szerző Csoma saját vallomását idézi, melyet tibeti szótárának bevezetésében így fejez ki: „Én nem tartozom ama gazdag emberek közé, kik saját költségükön utaznak élvezet keresése végett vagy kíváncsiságból; én csupán „szegény tanuló“ vagyok, kinek óhajta az, hogy lássa Ázsiának különféle országait, az őskor számos eseményeinek szinpadát; hogy megfigyelje a különböző népek szokásait és megtanulja azok nyelveit, abban a reményben, hogy a világ az ily eredménynek hasznát majd később be fogja látni.“ Ilyen volt tehát az a férfi, ki tudományos czéloknak szánt utjában mások kegyeitől függött, hogy megélhessen. Mindenesetre örök dicsősége és érdeme az, hogy ő volt a tibeti nyelv tanulmányoknak Európában a megalapítója. Neve a tibeti nép és annak jeles egyházfőfiai előtt halála után is sok évig fenmaradt, mint magyar tudósnek.

Dr. Malan, Oxford egyetemi hittudós, ki dr. Duka útján Csomának tibeti könyveit és kéziratait a magyar tud. akademiának ajánlódta, ezeket írja szerzőnek: „Köszönöm önnek, hogy Csoma arcképének látásával megörvendeztetett; ez nagyon jól emlékeztet reá, ámbár akkor fiatalabb volt, mikor én láttam. Én mindig hálával és gyönyörűséggel emlékezem reá. Társasága igen kedves volt nekem lekötelező, megnyerő és közlékeny módora miatt. Általában ő egyike volt a legérdekesebb egyéneknek, kikkel valaha találkoztam.“

Hogy mily kegyeletben van a Csoma emléke az angolok előtt még maig is, annak bizonyágául álljon itt Dall Károly kalkuttai missionáriusnak — ki hazánkat is kétszer meglátogatta — Darjeelingből f. évi jun. 30-ról keltezett s e sorok írójához intézett leveléből a következő kivonat:

Kedves barátom!

„Épen most térék vissza szobámba Körösi Csoma Sándor sirjától, ki — a mint ön tudja — Darjeelingben hunyt el. A mi „Ázsiai

Társulatunk“ Kalkuttában Csoma életének s hazájáért való önfeláldozásának valódi és maradandó emlékét bírja az ő tibeti szótárában és nyelvtanában. Londonban elválásunkor 1882-ben ön arra kért, hogy küldjek el minden reá vonatkozó adatot, mit megkaphatok. Ugy hiszem, hogy önöknél már megvan minden, a mi itt található -- s a mi történelmi. Hanem virág, meglehet, nincsen az ő sirjáról; azért virágot és magvakat küldök arról, hogy azok, kik óhajtják, szaporítás által a hősnek és martyrnak szép emlékeit birhassák.“

Csomának a művei két osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak tibeti nyelvtana és szótára és azok az essayk, melyek Kalkuttában a különböző folyóiratokban megjelentek. A másodikba kéziratgyűjteményei. Mindezeknek a teljes címét, s hogy hol és miféle folyóiratokban jelentek meg, szerző megnevezi a „Függelék“-ben és azokból egyszersmind érdekes kivonatokat közöl, melyekből egy néhányat én is bemutatok a Ker. Magvető szives olvasóinak.

Megjegyzések a Kála-Chakra és Adi-Buddha rendszeréről. Az a sajátos vallási rendszer, mely Kála-Chakra nevet visel, egy északon levő mesés tartományból, Shambálából eredt. Gyönyörű fővárosa Kalapa, mely sok jeles királynak székhelye, a Sita vagy Yaxartes folyón tul fekszik. E vallási rendszer Közép-Indiában a 10-ik évszáz utolsó felében terjedt el, honnan Kashmir felé Tibetbe is átment, hol a 14., 15. és 16. évszázban több mű jelent meg róla. Közép-Indiában egy Chilu nevezetű terjesztette el. Miután a Vihar ajtaja fölé a világ tiz órét lerajzolta, a kép alá ezeket írta:

„Az, a ki nem ismeri az első Buddhát (Adi-Buddha), az nem tudja az idő folyamát (Kála=idő, Chakra=kerék, kör).

„Az, a ki nem tudja az idő folyamát, az nem tudja előszámlálni helyesen az isteni tulajdonokat.“

„Az, a ki nem ismeretes teljesen az isteni tulajdonokkal, az nem ismeri a Legfőbb Értelmet“ (Intelligence).

„Az, a ki nem ismeri a legfőbb értelmet, az nem ismeri a Tantrika elveket.“

„Az, a ki nem ismeri ezeket, s a hozzá hasonló teremtményeket, az ilyeneknek lelke folytonosan vándorol s a Legfőbb Győző útján kívül esnek.“

„Azért Adi-Buddhat minden hü Lámának tanitania kell; és minden igaz tanítványnak, ki üdvözülni óhajt, őtet hallgatnia kell.“

Tibeti eszménykép a feleségről. Shakya, attól a leánytól, ki vele házasságra óhajt lépni, a következő tulajdonokat kívánja: „Közönséges nő nem talál izlésemhez és szokásomhoz. Olyan

sem kell, a ki rossz magaviseletű, kinek rossz tulajdonai vannak, vagy a ki nem beszél igazat. De az olyan kedves lesz előttem és illő hozzám, a ki kedélyemet felvidámitja, ifju, szép kinézésű s erkölcsös és jó családból származik.“

Az ilyen tulajdonságokból egy katalogust állított össze versben és így szólott: „Ha amaz erényekkel ékeskedő leány találtatik, milyeneket leírtam, legyen az a feleségem. Az, a ki ifju, arányos természetű, elegans és mégsem büszke szépségére; a ki gyöngéd testvérei és anyja iránt; a ki mindig örvend az alamiznaadásban s tudja a helyes módját, hogy miképp kell azt a papoknak s brámánoknak osztani; ha ilyen leányszó található, apa! add hozzám. Az, a ki nem fenhéjázó, nem kevély, nem szenvedélyes és mesterkéltséget, nem irigy és csalfa, hanem egyenes és nyílt természetű; a ki még álmában sem kíván más férfit s mindig alázatos és engedékeny; a ki szilárd jellemű és nem habozó; a ki nem hiú, nem kapkod külsőségek után, nem nagyravágyó, hanem megelégszik saját helyzetével; a ki szerény ügyöltözetében, mint beszédmodorában; a ki nem dicsekvő és hahotázó; a ki tiszta testben és lélekben, nem unalmas vagy ostoba; a ki mindent helyes megfontolással cselekszik; a ki tisztelettel viseltetik apósa és anyósa iránt, szeliden bánik a cselédekkel; a ki legutoljára fekszik le és legelőször kél fel. Ha van ilyen leány, apa! adjad őt hozzám feleségül.“

Azután a király Shuddhódana megrendelése brahmánjának, hogy menjen el Kapilavastu nagyvárosba, s tudakozódjék minden háznál egy olyan leány után, a ki ezekkel a jó tulajdonságokkal bírna, megmutatván egyszesmind Shakya levelét s a következő tartalmu hét verset mondván: „Hozzátok ide azt a leányt, ki a kívánt tulajdonságokkal bír, legyen az bár a királyi törzsből vagy a Braman Castjából, a nemességből vagy a polgári osztályból való. Fiam nem nézi családi származását, ő a nemes tulajdonságokban, igazságban és erényben gyönyörködik csupán.“

A Buddhisták ellene vannak a nők elzárkózottságának, mit tanúsít a Shakya feleségének a fátyolviselés ellen tett nyilatkozata, midőn szemrehányást tettek neki, hogy az idegenek előtt nem fedte el az arcját.

„Azok — ugymond — a kik tisztességesek, akár állnak, akár ülnek vagy sétálnak, kedvesek, ha nincsenek is elfátyolozva.“

„A kik nem bűnösök: tiszteletreméltók; a vétkesek nem azok.“

„A kik nem álnokok, nem hazugok, testi kívánságaikat, indulataikat elnyomják; a kik tiszta lelkiismerettel bírnak, mi szükségük van az ilyeneknek fátyolra?“

„Aztán a nagy Uristen, a ki bölcs és ismeri a mások szívét, sőt az összes istenekét is, ismeri az én gondolataimat, tiszta erkölcsömet, erényeimet, letett eskümet és ártatlanságomat. Tehát miért rejténém el ábrázatomat?“

Shuddhodana, a Shakya apja (a nő apósa) el volt ragadtatva e nyilatkozatok által, s menyét sok értékes tárggyal ajándékozta meg és azt mondta, hogy oly két lénynek az egyesülése: gyönyörű látvány.

Buddha erkölcsi szabályai. Tibeti nyelven:

Digpa chiyan minja te
 Geba pünsum tsopa tsán
 Rangi sempa yonsu dul
 Théni sangye tempa yin.

Ne kövess el semmi vétket;
 Az erényt igazán gyakoroljad;
 Tartóztasd vissza teljesen vágyaidat,
 Ez a Buddha erkölcstana.

Buddha tizparancsolatja.

1. Ne ölj.
2. Ne lopj.
3. Ne paráználkodjál.
4. Ne hazudj.
5. Ne szólj illetlenül.
6. Ne beszély esztelenséget.
7. Ne rágalmazz.
8. Ne kivánd a másét.
9. Ne ármánykodjál.
10. Ne légy hajthatatlan a nem helyes elv mellett.

E tizparancsolathoz egy tibeti vallásos király rendeletéből a következő erkölcsi szabályok csatoltattak:

1. Tisztelj az Istent; ez az első.
2. Kövesd az igaz vallást; ez a második.
3. Tisztelj a tudóst.
4. Tisztelj szülőidet.
5. Légy tisztelettel a felsőbbek és öregek iránt.
6. Mutass jószívűséget barátodhoz.
7. Légy hasznára embertársaidnak.
8. Légy igazságos és részrehajlatlan.
9. Kövesd a kitünő férfiakat.

10. Tanuld meg, mikép kell czélszerűen használni a világi javakat és gazdagságot.
11. A szivességet viszonzod szivességgel.
12. A mérésnél kerülöd a csalást.
13. Ne irigykedjél.
14. Ne hallgass a nők tanácsára.
15. Légy nyájas a beszélgetésben és okos a társalgásban.
16. Légy emelkededett szellemü és nemeslelkü.

E 16 erkölcsi szabálynak a czime sanskrit nyelven : Subáshta Ratna Nidhinama Shastra.

Ezzel a jeles mű ismertetését be is végzem s még csak azt jegyzem meg, hogy az irálya vonzó, s az angol nyelv használata oly correct, hogy azon semmi idegenszerűség nem vehető észre; mert a tudós szerző teljesen bírja az angol nyelvet; s a nagy utazó és philologus emlékének felelevenítése és megörökítése a mivelt angol nemzet előtt méltó mesterére talált.

KOVÁCS JÁNOS.

KIBÚCSUZÓ BESZÉD.*)

Alapige: Zsoltár. 116, 7. 8. Térj meg én lelkem a te nyugalmadba; mert az Ur jó tett énvelem; mivelhogy megszabadítál lelkeket a haláltól, szemeimet a könnyullatástól. lábaimat az eséstől.

Még ugyis érzékeny megilletődéssel vennők, ha valakit sirásó szándékkal a temető felé haladva látnánk, hát ha előre tudnók, hogy azon valaki a sirt épen önmagának ássa? hogy tudnánk ilyenmü jelenetet szív fájdalom nélkül végignézni?

És imé! ez a fájdalmas teendő áll előttem. A mindeneken uralkodó Isten a halálnak ma épen azon keserü poharát adja kezembe, mely szerint ha egy halálraitelt kivégzendőtől kérdeznék: halálos ítéletedet irod-e alá? a se felelhetne egyebet, mint a mit tőle kérdeznék, mert én tisztelt hallgatóim becses figyelmét más kérdéssel nem is foglalkoztathatom, mint ezzel: „Mikor temeti egy kibúcsuzó pap önmagát a legtisztességesebben?”

Felelt helyettem a szent író, midőn az alapigékben önmaga örök tanulságul azt írta nekem: Térj meg én lelkem a te nyugalmadba; mert az Ur jól tett teveled, midőn megszabadítá lelkeket a haláltól, szemeidet a könnyullatástól, lábaidat az eséstől.

Egy kibúcsuzó pap akkor mondhatja, hogy magát a legtisztességesebben temeti, mikor jó lélekkel mondhatja: Térj meg én lelkem a te nyugalmadba, mert az Ur jól tett teveled, midőn lelkeket a haláltól megszabadította.

Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy én egy csuda kivétel vagyok a közvégtet alól: Por vagy és porrá kell lenned! 1. Móz. 3. 19., hanem csak hogy ezzel lelkem van a haláltól megszabadítva. Hiszen ugyis lelkem által vagyok a mi vagyok, napról-napra értelmesebb, jobb, tökéletesebb és boldogabb.

*) Elmondattott Hévizen 1885.

Ezt így tanította szent Pál, a legtudományosabb apostol is: Járulok az Istenhez és a tökéletesekké lett igazakhoz, kik a menyben be vannak írva! Zsid. 12, 22.

E hittel emelem szemeimet hozzátok, kik az Isten országának dicső lakói vagytok. Ti is egykor a halál keserű poharát kiüritettetek, de él bennem a hit, hogy ismét meglátom, a kiket közületek ismértem és szerettem és akkor az énszivemnek öröme lesz, melyet senki tőlem el nem vehet. János 16, 22. Ezt így mondá üdvözítőnk is, mikor az Olajfák hegyénél menybe menendő volt! Féljen tehát a ki nem hiszen; én gyermekkorom óta az Isten igaz ismeretében vagyok áldott emlékü szülőimtől nevelve és ama szebb és jobb világhoz tartozom, melyre titeket is sokszor figyelmeztetél, midőn mondám: keressétek az Isten országát és annak igazságát. Mát. 6, 33.

Egyszóval: Ha szintén mai búcsubeszédemmel magam temetem is el magamat, eléggé meg vagyok tisztelve, mert én hiszem, hogy ezzel az élet és halál ura az én lelkemet is a haláltól megszabadította.

Igy szabadítá meg továbbá: szemeimet is a sirástól. A bölcs teremtő az embernek azon különös tisztességet is adá, hogy teste vagy lelke fájdalmának sirással adhassa jelét. Én pap létemre is nem egyszer sirtam. Sirtam, kivált ha láttam, hogy a kihez szólok, szavaimat nem érti. Sirtam, mert tudám, hogy ha a tévelygőt meg nem intem és az az ő bűnében miattam meghal, az Ur az ő vérét az én tenyeremből kéri elő. Ézék. 3, 18.

De már már túl ilyen számoló nem vagyok. Az én öntemetkezésem e tekintetben is tisztesség nekem, mert sirásom jó lelkem részvétének jele volt; de az Ur ma azt a jót teszi velem, hogy szemeimet ezen sirástól megmenti. Valamint végre harmadszor megszabadítja: Lábaimat is az eséstől.

Én megtisztelve érzem magamat, valabánszor valamelyik résztvevő atyafi gyámolít, hogy el ne essem. Ezt érzem én, midőn látom, hogy lábaim erőtlensége miatt keresetképtelenné lettem, de a magyar unitárius vallásközönség az egyházi méltóságos Főtanács által jegyzőkönyvileg kimondá, hogy gyámoltjai sorába fogad és én ezzel is dicsekedve mondhatom, hogy Isten után az én gyámom ama százkaru őrangyal, mely az én mai öntemetkezésem által karon fog engemet, hogy el ne essem és ez az eset tagadhatatlanul nagy tisztesség nekem, ki ma nyugodt lélekkel mondhatom: Térj meg én

lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur jóltett veled, midőn megszabadította lelkedet a haláltól, szemeidet a sirástól és lábaidat az eséstől! de nektek is tisztelt hallgatóim, miként látni fogjátok mai beszédem hátralevő részében:

Midőn ma papi pályám véghatáránál megállapodva látom, hogy viszontagságos életemből tisztelt hallgatóim közt 25 évet már eltölték, jó lélekkel mondhatom, hogy az egy negyedévszázad se mult tőlem hijába; mert a mellett, hogy papi hivatalomnak eleget tenni sohasem mulasztám el, több másnemű hivatalt is vittem, hogy egyszerre voltam községi jegyző, több kárbiztosító társaság ügynöke, postamester és ki tudná kibeszélni, mennyi mindenekben minden? e pillanatban is méltán áldom az Istent, ki az ő erejét az én erőtlenségemben megdicsőíté, midőn engemet a ti ősrégi ekklezsiátokba vezérelvén, láthatólag megsegített, hogy mindenesetre jó emléket hagyok magam után, s a mi több, itt irhatám azon egyházi műveimet, melyek holtom után is a halhatatlanságot az én számomra sok tekintetben biztosítják. . .

Előbb mondtam: hogy eddig többször sirtam, midőn láttam hallgatóim közt, ki engemet azért nem hallgat meg, mert nem érti szómat. Ma e tekintetben is hallgatóim nagyobb részét megtisztelhetem; mert ritka községnek van oly népiskolája, mint a miénk; ez mint egy jó méhkas, évről-évre jobb és több rajját bocsátja ki az értelmesen miveltebb ifju nemzedéknek. Községünk iskolája ritka jó tanítóival áll falunk felett, mint egy korona, ama szép magaslaton, melynél szebb középület messzeföldön alig látunk.

De ha ezzel a világ megtiszteltetteknek mondhat titeket; ha nem mondom is, hogy ennek létrejöttében a főtényező én voltam, azt bizony mondhatom, hogy ezen megtiszteltetésekben oly részem van, mely emlékemet méltán fentartja; annyival inkább, mentől több önérettel mondhatom: Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur jól tett veled, midőn elvette siralmidat.

A ti valódi tisztességtekre mondhatom végre harmadszor: azt is, hogy a mindenek Ura megszabadítá ezuttal lábaimat az eséstől. Igaz ugyan, hogy a gyámintézet, melynek oklevelei végnyugalomban engemet tisztelnek meg, a magyar unitárius egyház intézete, melynek főgazdája a méltóságos főtanács, vezérőrangyala pedig a főpásztor, kit ma unitáriusok püspöke czimén tisztel az ismerők mivelte világa, de az eredeti főbb rész, mint a

gyászszinü fellegekre a remény játszi színét mosolygó napsugár, a tisztesség végnapjaimra töletek van; ti mondátok ki ezen vigasztalásomra az első „légyen“ szót, midőn a lelkesült köri esperesség felhívására a gyámintézetbe fogadtatásomat felajánlatok!

Ti hívátok és hoztatok ezelőtt 25 évvel diszes, virágzó községtetekbe; itt e szent helyen, melyet a ti vallásos buzgalmatok változtatott diszesen megújított templommá, itt tevétek papi munkapályám könnyüvé és gyönyörűséges igává is s ugye? ha szintén mai búcsubeszédem öntemetkezés is, de én méltó önrzettel mondhatom: ez megtisztel engemet is, titeket is; mert méltán mondhatom: Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba! mert az Ur jól tett veled, midőn lelkedet a haláltól, szemeidet a sirástól és lábaidat az eséstől megszabadította.

Sokaknak vagyok ugyan e diszes gyűlésben örök hálára lekötelve; kiket mint jóltevőimet áldok ama szebb és jobb világban is, hol egymást hitem szerint az örök életben ismét meglátjuk; de most mégis csak titeket áldlak meg Héviz községi unitáriusok! ti valátok jobb és balkéz felől, közelebbi hitrokon lelki atyámfiai!

1. Tisztelendő lelkész M ó z e s M i h á l y ur! ki ez egyházközségben engemet ünnepelesen felváltottál; légyen Isten előtt kedves a te vállalatod és segéljen, hogy az ő igaz ismeretére és tiszteletére sokakat elvezérelvén, lássák meg azt a jobb jövőt, mely az Isten különös országa az értelmesebb, jobb, tökéletesebb és boldogabb emberekben.

A mindenható a te erődöt úgy sokasítsa meg, hogy késő napjaidban is elmondhassad: „az én igám könnyü és az én terem gyönyörűsége s!“ és végre az élők és holtak bírāja adja meg az egész világ előtt a földön is, a menyben is méltó jutalmadat.

2. Tiszteletes, jó és hű szolgatársam! ki a hiveket szivreható énekiddel és lankadatlan tanításiddal úgy vezérled, hogy az Isten országa e szent helyen szemlátomást terjed, légy áldott kedvesid körében nemzedékről nemzedékre, kik poraidat is megáldják.

3. Ti, kik e népes, virágzó egyházközség érdemes gondnoka, egyházférjai és előljárósága vagytok! Ti szülők és magzatok! Ti öregek és ifjak! gazdagok és szegények! özvegyek és árvák! kimentetelekben és bejövetelekben adja az Úr nyilván jelét: hogy az ő áldottai vagytok.

4. A hajdankor hitregéiből olvasom, hogy a jó lelkek szereteteikhez egy ideig a sirból is haza járnak; az én

mai búcsubeszédem ugyan egy öntemetkezésnek mondható, de valamig szívem dobog, nem leszek halott reátok nézve, mert valaki csak hozzám sóhajtot meghalgotom és annak testvérileg szolgálva jelét adom, hogy reá nézve élni még nem szüntem meg.

Most pedig végre is azt mondom: Az én békességem szálljon ezen házra! Mát. 10, 13. Több évek óta szenvedő beteges vagyok, lehettek akaratom ellen is fogyatkozásim; bocsássátok meg! azokat nekem. Istenem előtt és sirom szélén állva, én is megbocsátok annak, a ki csak gondolatjában is vétett ellenem. A testi és lelki békesség szálljon házatokra és nyugódjék azon nemzetségre, ezer ziziglen!

A hozzám tartozókról felebaráti szeretettel emlékezzetek meg Isten hozzátok! Amen.

I m a.
(b. e.)

Szent Isten! ki egyedül imádandó vagy angyaloktól és embe-
rektől minden intézeteidben. Mi pedig csak általad vagyunk a mik
vagyunk. Csak egy ideig birjuk testi és lelki ajándékodat, s azokat
is, a kiket szerettünk, te hívod ismét vissza mi tőlünk.

Igy kell a te szódra is megválnunk ez órában is a te szolgál-
tól, ki mint jó és hí pásttor az evangélium szép kies mezején tel-
jes szivéből és lelkéből késő vénsége koráig vezérlé hiveidet. Igy
kell ez ünnepélyes órában az ő szivreható búcsuszavát is hallanunk:
Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur
jól tett teveled! és mi hisszük ezt, mert a kiket vezérelt,
nem csak el nem tévedtek, hanem áldottaid is voltak minden időben.

Hisszük, hogy ezután is jól teszesz vele, a te prófétád szavai
szerint: megszabadítod az ő lelkét a haláltól, az ő sze-
meit a sirástól és lábait az eséstől. Légyen ez is a mi
hitünk szerint!

E végre engedd azon vigasztaló reményben is élnünk, hogy a
te hiveid országa ama szebb és jobb világ, hol a te
szolgáid örökké élnek; a szeretet, mely abban ural-
kodik, letöröl minden könyhullatást és a te angya-
lid, kik előtted állnak szüntelen, megőrzi őket, hogy
lábukat valami módon meg ne üssék. Légyen Úram ez is
a mi hitünk szerint! Légyenek mindazok megáldva, kiket szolgád meg-
áld! Jézus nevében könyörgünk, hallgass meg minket. Amen.

PÉTERFI SÁNDOR,
nyug. lelkész és esperes.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XCVI.

Unitárius ekkleziák adakozása a marosvásárhelyi collegium építésére 1806.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf Camerarius és Fő király Biró ur,
Nagytiszteletü Nagyságos Uram!

Még a fennebb mult 1804-dik esztendőben 8-bernek 27-én tisztelvén a F. K. Gubernium' az irt esztendőben 7-ber 14-én 7430 szám alatt hozzám utasítani méltoztatott kegyes intimatumot aziránt, hogy az én superintendentiam alatt levő Ekklesiak Tiszt. Papjaihoz azon rendelest tenném, melyszerint azok közül kiki maga Halgatoinak, a MVásárhelyi nemes reform. Collegium építésbeli szükségeinek alaminnálkodás által lehető felsegállését ajánlaná, és azt, a mi ezen végre begyülne, egyetértvén én a reform. superintendentens ural, az irt nemes Collegium Tiszt. Előljáróinak administraltatnám; ezekhez képest, minthogy közelített azon idő, melyben mi főconsistorialis gyűlést szoktunk tartani itten kolozsvári ekklesiankban, ezen alkalmatosságot halasztani a tisztelt intimatummal Ekklesiaink Tisztos Esperestjeivel, szóval tejendő illendő adhortatiom mellett valo közlését jobbnak tartottam az irás által valo közlésnél és így ebéli Hivatalos kötelességemet a közelebről mult 1805-dik első hónapja végével tellyesitettem is, oly rendelésem mellett, hogy azt a mi bégyüendő, kiki a T. Esperestek közül az ezen esztendőbeli közönséges synati Gyűlésünk alkalmatosságával nékem administrallya; mely rendelés teljesített is az irt esztendőben Juliusnak első Hetiben nemes Keresztur fuszéki Kis Solymosi Ecclesiánkban, de nem mindenek részéről és a tellyesítők közül is találtattak, a kik nem az én általam adott normativum szerént procedáltak a teljesítésben s azért keveset is gyűjthettek be; s ugyanezért az ilyenekre nézve ujabbán is adhortatiot tettem és mind ezeknek s mind a még nem administraltattaknak lejendő administratiojuk terminussat az jelenvalo esztendőbeli Főconsistorium gyűlésére halasztottam, melynek volt is az a foganyta, hogy ekkor az administratio nagyobbacska summával tetetett, mintsem az előszöri lett volna, lévén az egész mostani administratum 98 azaz kilenczvennyolcz mforintok és 40 az az negyven pénzek; mely summácskát, minekutána administratioja modjáról Főtisztelendő superintendentens Abacs ural a néhai mltgs Gróf Toldalagi

László ur Ó Nga utolsó tisztessége megadattatásakor határozást tettünk volna, ennek következésül én ezennel Banko czedulákban ide zárva kötelességemnek tartottam mtgs Gróf Uram Ngodnak egyenesen által küldeni, tudván aztat, hogy a tisztelt nemes Collegium mlsgs Fő Curatora Nsgod légyen és annak mostani jeles építettését is a Ngod böles és kegyes szorgalmatosságának kellessek tulajdonítani. Melynek alkalmazosságával batorkodom Ngodat azon instalni, méltóztassék az ezen summáskát Ngodtól által vejendő Perceptor vagy építettő Gazda urhoz az iránt kegyes rendelését tenni, melyszerint, annak általam megtéetett beszoigáltattatásáról nékem recepisséjét küldeni ne sajnállya; mellyel én is magamat a közelebről következő synati közönséges gyűlésünk alkalmazosságával legitimálhassam. Sajnálom, hogy többel nem szolgálhattam, melyet Ekklesiaink szegénységének és a mostanság uralkodó szűkségnek is kellett tulajdonítani. Továbbra is pedig minden általam lehetségesekben ajánlván Ngodnak kész szolgálatomat, mély tisztelettel állandoul vagyok Méltóságos Gróf Uram Ngodnak

Kolozsváratt Sz. György Hava 20-dikán 1806-ban

alázatos szolgája

L á z á r I s t v á n.

U. I. A bezárt Bánkó Tzedulák ezek:

Egyesek	nro	2	i. e.	rhfl.	2
Kettősök	"	15	"	"	30
Ötösök	"	6	"	"	30
Tizesek	"	2	"	"	20
in summa		25	"	"	82.

az az Hungfl. 98, denar 40.

Külső czim a levél boritékján:

Illustrissimo Domino, Domino Sacri Romani Imperii Comiti Michæli Teleki de Szék, Sacrae Caesareae et apostolico-Regiae Majestatis Camerario, Inelytae item Sedis Siculicalis Marus Supremo Judici Regio ac Collegii Reform. MVarshelyensis Supremo Curatori, Domino Dno mihi Gratosissimo.

MVásárhely.

Rájegyezve kívül a boritékon még ez áll:

„Unitarius Superintendens Lázár István uram Levele a segedelem pénz consignatiojával együtt.“

A pecsét egészen ép.

Eredetije a MVásárhelyi ev. ref. collegium okmánytárában.

Közli: **Konoz József.**

XCVII.

Dániel Elek főcurátor körlevele a vallásközönség pénztára gyarapítása végett 1806. július 20.

Tekintetes Ur!

Valamint egy felől mélyen érzékenyítő szomorúság nélkül nem lehet azon régi mostoha időkről emlékezni, melyekbe szent vallásunk közönségit illető minden vagyonok erőhatalommal elvételén, ennek sorsossai további fenn maradásokra szükséges minden Jók nélkül maradtak: szintén úgy bamulással lehet tekinteni azt a serény igyekezetet, azt a nagy buzgoságot, melyszerént nem kedvezvén semmit magok élelmekre mindennap megkívántató vagyonaiknak is egész erővel azon siralmas romlásból a vallási közönséget avagy csak annyira, hogy fennállhasson, kiségitették, melynek csak az az egy példa is elegendő bizonyosága, melyet midőn a közelebb mult télen régebbs s újabb Fundatioink állapotja kikeresése alkalmatosságával lehetett látni némely akkori levelekből s Protocolumokból t. i. a kik tehetősebbek voltak, feles pénzzel, Buzával s. a. t. gazdálkodván új fundatiót kívántak csinálni, mely hogy annál hamarabb többre szaporodjék az illetén beadott pénzt s. a. t. a szegényebbek kettős Interestre kivették, hogy így ők is segedelmezői lehessenek az elintézt szent czélnak.

Ezt a szent czélt, ezt a jó intézetet segedelmezték régebben és közelebből is élt örök emlékezetre fenn maradó Istenes adakozásokkal azon Jó uraink s kedves atyánkfiai, kiknek nevek s adakozásoknak mi voltok a Fundatio kikeresésit tárgyazó fennebb is említett munkálkodás rendibe kiirattatván, közönségesé tételnek nem sokára.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a többször említett búzgó adakozók Josága szent Vallásunk közönsége Cassáját szép summára nevelte; de igaz az is, hogy kolosvári Collegiumunk megépítésére, a Tanítók fizetésére, s egyéb elkerülhetetlen szükségek potlására mostanában oly sok költség kívántatott, mely mián a Fundationalis Tőke pénznek Interestből a Cassát nemhogy nevelni lehetett volna, sőt kívált a Collegium építésire kölcsönözni kellett, de ezt nehezen nem veheti a ki meggondolja.

a.) Hogy a Collegium épületei semmire kellők, haszontalanok és elromladozottak voltak.

b.) Hogy Isten kegyelmiből megszorodván Vallásunkon lévő Tanuló Ifjaink, azoknak számokra a régieknél sokkal több épületek kívántatnak.

c.) Hát ha az is tekintetbe vétetik, hogy ámbár most engedte meg a könyörülő Jó Isten azt a jó alkalmatosságot, melybe az ez előtt tilalomban volt illetén építésekre szabadság vagyon, de az meddig leszen fenn álló bizonytalan. Ezek szerént:

d.) Hozzá fogván s nagy részin bé is végeztetvén az építések, tsakugyan az építés közbe mely igen meg drágodtak az építésre kívántató minden materiálék, az közönségesen tudatik, úgy hogy már

most nem annyi áron lehet megszerezni mindent mint az építés kezdetekor, mely miánn az építés költsége sokkal többre rugott, mint lehetett volna gondolni az építés elkezdésekor. Ezekhez járul az is, hogy szegény Ifiaink tehetetlenek valamely jó könyveknek megszerzésére, a Thekába sintsenek nevezetes jó könyvek, ezeknek is megszerzésire igen nagy szükség volna.

Ezek szerént azért, hogy szegény közönségünk Cassája oly állapotra hoztathassék, mely szerént mind a Tanítók fizetése, mind egyéb szükséges költségek a Tőke pénzek Inrernessiből kipotoltathassék, sőt ebből esztendőnként valami a Cassa nevedezésére is fordíthatassék: FőConsistoriumi gyűlésünken itten volt kedves atyánkfiaiival úgy találtuk, hogy azon Jó atyánkfiait, kiknek az Ur Isten az adakozásra modot adott, Cassánk segedelmezésére téjendő Istenes adakozásért megtanályuk.

Melyekhez képest szeretettel kérjük a Tekintetes urat, ne sajnályon illetén megkivántató közönségünk szükségének némű némű potlására segedelmit mutatni, és mentől előbb lehet, azt be is szolgáltatni, vagy ha a beszolgáltatás mostanába megnem eshetnék, a maga önkéntes jó tettzésiből adandó summának mennyiségit kijelenteni, annyival inkább, hogy a Fundatiok mivolta mostanában lévén munka alatt, ezen jótetemény is a többek rendibe bé irattathassék, a lévén közönségünknek tzelja, hogy Fundatioink rendbe szedettetvén, annak állapotya oly jo karba helyheztethessék, mely szerént a Fundatiokbol tsak egy fillért is se elne vesszen, se a Fundatorczéljaival ellenkező helyre ne fordíttassék. Egyébiránt állandó tisztelettel maradunk

a Tekintetes Urnak

Vargyas Die 20-a July. 1806.

Dániel Elek

Fő Curátor.

Közli: **Benczédi Gergely.**

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(XIX—XXV.)

XIX.¹⁾

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Nagy örömmel vettem a Nagyságod levelét, hogy engem bizodalmaival szerencsételtett. — — — — —

Kapitány Hall amerikai utazását igen jól ismerem, 's az, utunkban egyik kézikönyvem volt. Amerikában sok kedvezőt és nem kedvezőt hallottam róla. Ott ötet igen megkülönböztetve fogadták, 's még is leírásaiban néhol nem kimélő irántok, a mi nem kevésbé ingerelt fel ott sokakat ellene. — Utazásomban, — mely már nyomtatásban kijött (Kolozvártt, 1834, „Útazás Észak Amerikában“) — én is több helyen hivatkozom derék munkájára; de felfedeztem azt is, hogy ámbár ő egy igen tudományos ember, a republikai ideáknak épen nem barátja.²⁾

Hazánk mostani körülményeiről sokat irhatnék. Miolta Nagyságod elment, a gondolkodás módja sokban nagyon megváltozott. Most a politizálás 's a pártok küzdése, annyira monopolizálta minden ember figyelmét, hogy csak ez az egyetlen tárgy mindenütt. Természetesen, hogy az ily vélekedésbeli megosztások eltaszítják egymástól az embereket 's feszessé teszik a társalkodást. — Dietánk lassan halad több ok miatt 's talán meg is akad, mely esetben előre sajnálni kell hazámot.

Gróf Lajos (Gyulay) is itt van. A Grófné (Wass György grófné, sz. gr. Gyulay Franciska) gyermekeivel együtt frisen van. Minnyájon ohajtanok Nagyságodat megint hazánkban látni.³⁾

¹⁾ Bölöni Farkas Sándor levelei palotai báró Frimont Péterné, sz. Gyulay Karolina grófnőhöz (Gróf Gyulay Lajos testvérnénje).

²⁾ Ugyanennek a szerzőnek egy másik munkája következő czim alatt jelent meg: „Schloss Hainfeld; or, A Winter In Lower Styria“ (Paris, 1836). Frimont Gyulay grófné a heinfeldi kastélyban ismerkedett meg vele, l. „Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből“ (1815—1834), Budapest, 1875.

³⁾ Frimont Gyulay grófné 1834-ben Stiriában volt.

A fennebiek iránt elvárom Nagyságod további utasításait 's instálom adjon nekem alkalmatosságot, hogy megmutathassam, mely forró tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1834, dec. 10-kén.

XX.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Midőn közelebbről a Nagyságod levelét tisztelni szerencsém vala, Sziláby már nagyon beteg volt 's vele személyesen nem is beszélhettem, tegnapelőtt pedig el is temetők. — — — — —

Nagy örömmel olvastam kapitány Hallról Nagyságod megjegyzéseit 's mint katonát szinte mentem én is, hogy a republikai ideának nem barátja, mert az ő kortársai közt Angliában sem vala még azon idéa egészen popularis, hogy az ember elébb Hazafi 's azután Katona vagy Tisztviselő. De 1830 óta Angliában is másként állnak a dolgok¹⁾ 's szívárogo onnan szélyel a régi alkotmányokat megrázó, vagy is (az azokat) többé nem pártoló principium. Bár kapitány Hall Magyarországon is, legalább a pozsoni országgyűlésen megfordulna! Igen ohajtanám az ő vélekedéseit Magyarországról olvasni vagy hallani²⁾

A mi országgyűlésünk majd mindennap tartja üléseit, de a pártok egészen ellenkező irányzataik miatt bajosan haladnak. Most már a Gubernium választásáig jött a dolog 's remélem, egy hét alatt választani fognak. Báró Jósika Miklosban egy igen nevezetes orátor termett elé az országgyűlésen, ő eddig homályban látszott élni 's inkább azt hitette magáról, hogy egy piperét szerető ember, 's most egyszerre egy szép munkával (az Irány) jelent meg a közönség előtt 's elragadó és francia csinosága beszédeivel az országgyűlésen.³⁾

Gróf Wassné ő Nagysága is szorgalmatosan járja a gyűléseket, valamint gróf Lajos (Gyulay), kik minnyájan frisen vanuak.

Fársángunk foly, de nem a régi egybehangzó örömek közt. Leg-

¹⁾ Különösen 1832. jun. 4-dike óta.

²⁾ Stiriáról irt munkájában a magyar állapotokról rokonszenv és kellő tárgyilagosság nélkül ir.

³⁾ Báró Jósika Miklos szül. 1794-ben, † 1865-ben Drezdában. „Nem egészen harmincz év alatt — írja Toldy F. irodalomtörténetében — harminczhat regényt, azonkívül negyvenöt novellát és beszélyt adott, együtt százhuszonöt kötetben. De érdeme nemcsak e rendkívüli tevékenységben, hanem egyszersmind művei irodalmi súlyában fekszik.“

Minden ember elvonta innen valamerre magát, mert itt csak kedvetlenséget lát és hall.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1835 aug. 27-kén.

XXIII.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Gróf Wass visszaérkezett Szent Gothárdra, némelyek állításaként nincs ugyan veszedelmesen, de még is sinlődő állapotban. A Grófné még mind Tresztián¹⁾ van, várja a lovak oda leküldését. Gróf Lajostól is most vevék levelet, építetésével van nagyon elfoglalva (Maros-Némethiben). Az öreg gróf Bethlen Adámné²⁾ ő Nagysága jó! van, gr. Ádám³⁾ is itt van, frisen és tiszteli Nagyságodat.

Mi várjuk a napokban a Herczeget⁴⁾, ki új sorsát hozandja Erdélynek.

Péter⁵⁾ alázatosan tiszteli Nagyságodat, 's én is minden tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1835 oct. 4-kén.

XXIV.

Kolozsvár, 1835, nov. 19-kén.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A mitől rég tartottam, megtörténék. Szegény Gróf Wass György tegnapelőtt nov. 17-kén meghala. Betegségét mind végigfennhordozta; hiában volt minden jó emberei tanácsa, sem lefeküdni, sem orvossággal élni nem akart, és a körülötte valóknak is megtiltatta, ne hogy a grófnénak irjanak betegségéről. Csendesen holt meg, minden kin és szenvedés nélkül. Nyugodjanak békében porai! ő egy lovasi érzelmű becsületos ember volt.

¹⁾ Boitza mellett a régi Zarándmegyében. A gróf Gyulayak mint bárók Tresztiáról iratták magokat.

²⁾ Szül. gróf Gyulay Kata, gróf Gyulay József leánya.

³⁾ Gróf Bethlen Ádám, gr. Bethlen Adámné fia.

⁴⁾ Esztei Ferdinánd főherceg.

⁵⁾ Hegedüs Péter, a kolozsvári gr. Gyulay-ház felügyelője.

A grófné után mindjárt ember indult, 's felérkezéseig nem fogják eltemetni. Sajnálom szegény grófnét, mely érzelmek közt kell e sanyarú időben Szent Gothardig mennie. De sajnálom gyermekeit is. A boldogult gróf, minden nagy igyekezete mellett is, gazdaságában nem haladt elé, és a mint tudom, sok teréhvvel hagyja hátra házát és gyermekeit.

Azt gondolom, gróf Lajos is most fel fog jönni. Gróf Bethlen Ádám ő nagyságok frisen vannak.¹⁾

Sajnálom és nehezen tettem, hogy ily kedvetlen ujságot írjak meg Nagysádnak. Adjon az ég vigasztalást és enyhületet Nagyságnak! Jövő héten meg fogom írni a grófné miként érkezését is.

Tisztelettel maradtam

Nagyságnak

alázatos szolgálja

Farkas Sándor.

XXV.

Kolozsvár, nov. 29-kén, 1835.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Minapi kedvetlen foglalatú levelem következéseül jelenteni kívántam Nagyságnak, hogy az estve gróf Kuunné megérkezék ide a két kisebb gyermekkel.²⁾ Gróf Wassné Tordáról egyenesen által ment Szt.-Gothárdra Gizellával. A test eltemetésével mind váraoztak a grófné megérkezéseig, 's e szerint csak holnap fogják eltemetni a szegény megboldogultat.

Gróf Lajos³⁾ is meg fog érkezni ide a jövő héten, 's talán itt fog maradni, ámbár elébb úgy volt szándéka, hogy Pesten teljen. Gróf Kuunné is itt marad Karácsonig. Azt hiszem, ezekről bővebben tudósítandják Nagyságnak majd testvérei.

Gróf Rhédey Lászlót is eltemető, ki éppen indulóban vala Leányához⁴⁾ felmenni; grófnéja⁵⁾ nem sokára indul fel.

Itten még mind igen kedvetlen helyzetben élünk. Az emberek kerülnek egymást 's ellenséges pártokra vannak feloszolva. — Gróf Bethlen Ádámé ő nagyságok frisen vannak, 's gróf Ádám meghagyá, hogy Nagysádnak jelentsem meg tiszteletét.

¹⁾ Özv. gróf Bethlen Ádámé s fia Ádám gróf.

²⁾ Gróf Kuun Lászlóné, sz. Gyulay Constantia grófnő kísérte fel Kolozsvárra testvérnéje gróf Wass Györgyné két kisebb leányát (Minka Zsuzsánna és Ottilia.)

³⁾ Gr. Gyulay Lajos.

⁴⁾ Rhédey Clodine grófnő Wü:tenberg Sándor herczeg neje lett.

⁵⁾ Szül. Inczedy bárónő.

A Nagyságod levelei nem hogy terhemre lennének, sőt igen örvendek, hogy ezen körülmény (u. m. Frimont Gyulay grófné különböző ügyeiben külföldről tett megbízásai) alkalmat szolgáltatott nekem, hogy Nagyságod iránti tiszteletem kijelenthessem. Adjon az ég boldog napokat Nagyságodnak, mert azt a sorstól valóban megérdemli. Örökös tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor.

Közli: **Gr. Kuun Géza.**

Dr. BIXBY JAKAB AMERIKAI TANÁR HAZÁNKRÓL.

(Folytatás.)

„Miután Toroczkón több családot meglátogattunk, búcsut kellett mondanunk vendégszerető lakóinak. Utunkat Bágyon felé vet-tük, hol az éjet töltendőek voltunk. A toroczkói völgyből kiérve, utunkat ismét az Aranyos mellett folytattuk, s míg Várfalvát elértük, szebbnél-szebb látvány tárult előnkbe. Várfalván, Ar.-Rákoson és Kövenden nem mulathattunk, jóllehet a helybeli lelkészek rendkívüli szivélyességgel marasztottak. Késő este érkezünk meg Bágyonba, hol Kovács Dénes ur üdvözölt kényelmes otthonában. Másnap a reggelizés alkalmával a kövendi község lelkésze és tanítója személyökben egy küldöttség jelent meg, kérve, hogy látogassuk meg.“

Ezután leírja a bágyoni templomot, s értesítés alapján annak rövid történelmét. Megemlíti a Keresztes-Mezőn végbement ütközetet Tráján és Decébál között. Torda városának regényes fekvésében gyönyörködik. S különösen kiemeli, hogy mily nevezetesek az itt tartott politikai és egyházi gyűlések, miknek részletes leírását adja. A nagyszerű Torda-hasadékot a reá vonatkozó legendákkal s a kivilágítás mellett megnézett sóbányát elragadtatással rajzolja. A tiszteletére rendezett banquetten a magyar ékesszólás lepte meg. A reggeli isteni tisztelet s az iskola leírása után így folytatja megjegyzéseit:

„Végre egy egyszerű, négyszegletű és fejére meszelt épülethez értünk, hol régen az országgyűlést tartották. A látványosságot kereső szem itt keveset talál olyat, a mit bámulhatna; s a modern épületek közül a legegyszerűbb is szembetűnőbb ennél. De az olyan szemlélő lelkére, ki a nagy elvek jelentőségét fel bírja fogni, a legnagyobb fontosságu. Az olyan sziv előtt, melynek a szabadság kedves, e hely épen olyan tiszteletben áll, mint a thermopylaei szoros vagy a Runnymede (itt adták ki az angol szabadságlevelet) vagy pedig a wittenbergi vártemplom ajtaja, melyre Luther a 25 thesist kiszegelte. Igen, mert ez épület termében hirdtetett ki 1557-ben a lelkiismeretszabadság, itt adatott ki először az általános vallási türelemre vonatkozó rendelet, melyet a modern Európa először hallott, s a

mely rendelet egyike az újkor művelődése történelmében a legnevezetesebb mozzanatoknak. Mi tiszteletben tartjuk, s méltán, Plymouth mellett azt a sziklát, melyen a „Pilgrim Fathers“ (a vándor atyák) kikötöttek, midőn az atlanti tengeren át olyan államba mentek, hol szabad volt Istent saját felfogásuk s lelkiismeretük szerint imádni. De az a szabadság, melyet őseink Uj-Angliában megalapítottak, nem volt egyetemes; mert, a midőn a quäkerek és baptisták élvezni akarták, úgy értelmezték, hogy az a szabadság csak azok számára van, kiknek vallási nézetök s szertartásaik megegyezik a puritánokéval. Mig itt, Tordán, fél évszázval ezelőtt, hogy a puritánok a „May flower“-re (hajó neve) szálltak, általános vallásszabadság volt minden megkülönböztetés nélkül; s valameddig a kormány élén azok álltak, kik a lelkiismeret egyetemes szabadságát kihirdették, valósággal meg is tartották. Midőn a művelt világ megtanulja a vallásszabadságot ép úgy becsülni, mint az alkotmányos szabadságot: Torda az emberiség Mekkája lesz, hová gyakran fognak tiszteletreméltó zárandokok ellátogatni. Megtekintve a szellemi szabadság bölcsőjét elég hosszason, hogy emlékezetemből soha el ne mosódjék, s szívélyes barátainktól búcsut véve, újból visszajöttünk az erdélyi Athénbe, Kolozsvárra.“

Itt arra kéri a szemle olvasóit, hogy hosszabban vehesse igénybe türelmököt, mert Kolozsvárt sok a látnivaló s számos nevelőintézetei miatt méltán megérdemli az „Athenae“ elnevezést. Azután rendre veszi a nyilvános épületeket, templomokat, az egyetemet, gazdasági tanintézetet, a felsőbb kereskedelmi- és a három főiskolát, a chemiai laboratoriumot, s azokról rokonszenvesen nyilatkozik. Dávid Ferenczről, mint az unitárius vallás elterjesztőjéről, részletesen ír, úgy szintén főiskolánkról és nevelési rendszerünkről. Bámulással emlékezik meg az unitárius tanárok csekély fizetéséről, s mégis mily odaadással teljesítik kötelességeiket, jóllehet mellékfoglalkozást is kell vinniök családjuk fentartása végett.

Főtanodánkban való tanítás eredményének illusztrálására ezeket mondja: „Nem tehetem, hogy egy kellemes meglepetést, melyben részesültem, el ne beszéljek. Ugyanis a mint egyik reggel az iskolát meglátogaitam, egy ifju növendék egy igen szép, angol nyelven, tartott beszéddel fogadott, s ámbár máshelytt nem tanult angolul, mégis kifejezésbeli könnyedsége, helyes irálya s ékes előadása olyan volt, hogy kevés angol vagy amerikai hasonló koru tanuló tudott volna még a saját anyanyelvén is ily beszédet tartani, annál kevésbé egy idegen nyelven.“

Jól esett látnia könyvtárunkban az amerikai jeles férfiak arczképeit, mint: a Channingé, Parkeré, Longfellowé, Emersoné, Clarké stb., s a consistoriális teremben a Richmond Anna kegyes alapító-nőét. Ezután hálásan emlékezik meg a kolozsváriak vendégszeretetről, a tiszteletére rendezett banquetteről, az angol körben töltött kellemes estéről, mely alkalomból kiemeli a magyaroknak az idegen nyelvek elsajátítása iránt való talentumát.

Miután leírja a nyári színházban látott darabnak meséjét, melynek egyik főalakja épen egy amerikai bátor és tiszta jellemű férfi volt, s úgy a színrehozatalt, valamint a szereplőket megdicséri, így folytatja:

„Ha Magyarországon tett szemlélődéseimet Európa más országaiban szerzett tapasztalataimmal s észrevételeimmal összehasonlítom, arról győződtem meg, hogy nincs egy ország is, mely annyira rokonszenvezne az Egyesült-Államok népével, mint Magyarország. Bölöni Farkas Sándornak 1831-ben történt utazása után, ki a magyarokkal megismertette az Egyesült-Államok népei által élvezett politikai és vallási szabadságot, úgy tekintették Amerikát, mint az általuk is imádott szabadság kiváasztott helyét. Széchenyi gróf, jeles vezérük szintén nagy kedvelője volt az amerikai intézményeknek; és Kossuth Lajosnak, szeretett patriotájoknak, Amerikában való leirhatatlan lelkes fogadtatásáért minden nemes keblű magyar bizonyos elkötelezettséget érez az amerikai nép iránt, s azt alkalomadtán mindig készek is tényleg bebizonyítani. Kétségkívül ez az oka, hogy az amerikai utazó ilyen vendégszeretethen részesül, jöllehet semmi egyéb által arra nem tette magát érdemessé, minthogy csak ő Amerika szülötte. Az igazi magyar vendégszeretet Kolozsvárra érkezésem első percétől, elutazásom utolsó perczéig kísért. Ugy hogy a midőn az indóháznál kedves embereimtől búcsut vettem, nem használtam szónoki figurát, azt mondva, úgy tetszik, mintha saját testvéreimtől vennék búcsut.“

„Épen Budapestre visszaérkezésemkor kezdődött az országgyűlés, mely ezer éves multjánál fogva egyike Európa legrégebb törvényhozó testületeinek. Nekem is egyik unitárius hitrokonunk szivességéből alkalom nyílt az alsó- és felsőház ülésein jelen lehetni. Nem sokára új országházat építenek, de a jelenleginek is a terme izlés-tes, kényelmes és különösen nemes egyszerűsége jól esik a szemnek. Tisza miniszterelnök tekintete és arca erélyre és bölcseségre mutat. Az országgyűlés egyik kitűnő tagjának, s a nagy regényírónak: Jókainak arczát hiában kerestem. Azonban Ferencz József püs-

pök barátságos képét ott találtam, kit a mult évben tiszteltek meg a képviselői madátummal.“

Ezek után leírja a gyűlés menetét, a különböző pártokat, azoknak törekvéseit, az Ausztriával való közös ügyeket, a felsőház újjászervezését stb, majd a városliget s állatkert látogatását beszéli el.

„Másnap reggel, vasárnap, unitárius hitrokonaink isteni tisztelére mentem s velök én is az Uri szentvacsora vételében egyesültem. Mintegy 70—80 férfi és nő gyűlt össze egy tágas és világos teremben. Arczaik a miveltség és értelem félreismerhetetlen jeleit tükrözték vissza. Az isteni tisztelet megkezdése előtt az ekklézsia vezértagjainak beajánltak, kik mind előkelő állást foglalnak el a társadalomban és a miniszteriumnál. Mindnyájok között legfeltűnőbb alak volt Odescalchi, szerémi herczeg., ki magyar öltözetében széles Vandike gallérijával és lovagi tekintetével úgy nézett ki, mint ha a régi képiróknak festett lovagjai közül valamelyik lépett volna előnkbe.

A herczeg, mint lelkes és buzgó magyar, mindig magyar öltözetet visel; s mióta az unitárius hitre tért, annak ügyeiben tevékeny részt veszen, valamint a politikai mozgalmakban is. A budapesti unitárius ekklézsia számra nézve kevés tagból áll, de értelmi tekintetben nagyjelentőségű. Ez isteni tisztelet arról tanuskodott, hogy a mély vallásos érzelmet és buzgóságot az ujabkori áramlat és közöny a tagokban nem hűtötte le. Derzsi Károly lelkész kitűnő beszéde után a püspök tartott megható urvacsorai agendát.“

Itten elbeszéli az ekklézsia keletkezését, fejlődését és jelen állapotját; s hogy szaporodásuknak egyik nagy akadálya a templom hiánya, mely nélkül egy ekklézsia olyan, mint a hajlék nélküli család. De ez is már tervbe van véve; a város helyet is ajándékozott, hová építsenek. Az építéalap gyorsan nevededik, hanem majd kénytelenek lesznek külföldi hitrokonaik segélyét is igénybe venni, mert minden buzgóságok és vallásukhoz való ragaszkodásuk mellett, anyagilag szegények. Az a tevékenység és áldozatkészség, melyet már is kifejtettek, méltán megérdemli a nagylelkű támogatást a külföldi hitrokonok részéről is.

„Alig van alkalom — mondja — legyen az vig vagy szomoru, a mint helyesen megjegyzték, hogy a magyarok azt lakomára fel ne használnák. Ilyen jó ürügy volt a banquette rendezésére a püspök jelenléte és az enyém. A banquetten a legjobb hangulat volt és sok felköszöntő, különösen Amerikára s szabadelvű intézményeire. Ha a szóbeli hála egy országot gazdaggá tehetne, vagy a jóki-

vánság a hitet fentarthatja: akkor Amerikának ezután a leggazdagabb országnak kellene lennie, s az unitárius hitfelekezet jövője biztosítva van minden veszély ellen. Még azon a napon búcsút véve kedves ismerőseimtől, elindultam Drezdába családomhoz. Én is, mint a többi amerikai látogatók, azt mondom, hogy a magyarok a legjobban értik azt a szerencsés mesterséget, t. i. a vendéget úgy bocsátani el, hogy az bánkódjék a felett, miért nem maradhat hosszabbban.“

„Ha Magyarországról kapott benyomásaimat, észrevételeimet egybefoglalom, azt állítom és hiszem, hogy az (legalább egy amerikai) egyike Európa legérdekesebb országainak, melyet meglátogathat. A tájképek változatos és elragadó szép alakjai, a primitív szokások és öltözetek különössége, melyek még nincsenek száműzve, mint Európának gyakrabban látogatott részeiben; egyes helyiségével kapcsolatban álló történelmi mondák, regék és tragicus események, melyek még nincsenek az utazók által kiaknázva: mindezek hozzájárulnak, hogy Magyarországon az utazást vonzóvá és gyönyörködtetővé tegyék. Anyagi téren is az ország gyorsan halad; kényelmet szintén találhat az utazó olyant, mint Közép-Európa más részeiben s e mellett lát olyan újdonságokat, sajátosságokat, mik egybütt hiányzanak.“

„A magyar nép, mely iránt az amerikai bizonyos vonzalmat érez, független érzelmű, tevékeny és lovagias, előzékeny és érzékeny természetű, épen oly heves a nemtetszés, mint a tetszés nyilvánításában; politikai vagy vallásos nézetéhez mit vall, egész lelkével ragaszkodik s a mellett küzd, bármilyen legyen. Az olyanra, ki huzamos ideig tartózkodott megelőzőleg a lassu és számító németek között, a magyarok élénksége, vendégszerete és nyíltszívűsége kellemes változásképp hat. Egy másik jellemvonása a magyaroknak, mely egészen ellentéte a németeknek, a szépnem iránt való udvariasság és nagy tisztelet, mi igen szép tulajdonságnak tűnik fel az amerikai előtt. Magyarországon az ebédnél nem a férfiakat kínálják meg először, mint Németországban, hanem először a nőket, épen mint nálunk. Az utcán az ember szeme nem akad meg szájalommal egy jól megrakott nehéz kosár alatt görnyedő szegény asszonyon; azt sem látni, hogy miképp ballag a hámban fogott kutya mellett, s ketten vonják a tejes vagy zöldségbordó taligát, míg az ura sört iszik a Wirtshausban; vagy ha a férj odáig alázná magát, hogy a feleségét kísérje, nagy megalázás lenne, ha egyebet vinne pipájánál s nádpálcájánál. A nőknek mezei munkára való alkalmazása Magyarországon

inkább kivételes eset, míg Németországon szabály; a magyar uri ember, ha egy nehéz csomagot vinni kell, azt inkább maga viszi, mintsem jobbfelével vitesse. A magyarok a leánygyermekeket ép úgy, mint a fiukat jó nevelésben igyekeznek részesíteni, következőleg nemcsak a háztartás ügyességében állanak egyenlő színvonalon Európa más országainak nőivel, hanem műveltségök és értelmi fejlődésök is igen figyelemreméltó.

„Az amerikaiak és magyarok közti rokonszenvnek egy másik vonása: a szabadságszeretet és patriotismus. A magyarok történelme a nemzeti létezésért való küzdelemnek egy hosszú láncolatából áll. Magyarország Közép-Európának keletfelé vezető kapuja volt, s 300 éven át kelet hordái és a törökök ellen védbástyául szolgált. S midőn politikai s vallási meghasonlás miatt a Habsburg-ház önkényes uralma alá jutottak, fejedelem fejedelem után minden erőszakot, hizelgést és megvesztegetést elkövetett, hogy a nemzeti érzelmet, szellemet, politikai és vallási szabadsághoz való ragaszkodást elfojtsa; s habár sokszor elnyomatva, leveretve, mégsem adták fel a csatát. A magyarok — a mi egyedüli Európa keleti felében — erősen ragaszkodnak az alkotmányos szabadsághoz, támogatják a szabad sajtót; az egyetemes népnevelést buzgón felkarolták, s mindent megtesznek arra, hogy a művelt nemzetek sorában az elsők legyenek. S ha némely tekintetben kortársaiktól elmaradtak, meg kell emlékeznünk arról, hogy a mig Európa más nemzetei békében futották a versenyt, addig a magyarok testöket élő védbástyává tették az európai civilisatio érdekében a barbarság hullámai ellen, mely a keteti határszélét verdeste.

„Vallási dolgokban is, a mint már említettem, a magyarokat türelmesség és liberalismus jellemzi, mely ritkaság másutt Európában. A protestánsok és katolikusok között való egyetértés és kölcsönös tisztelet csaknem testvéries. A közös politikai kérdéseknél, a nevelési és emberbaráti céloknál a felekezeti különbségek teljesen megszűnnek s a különböző vallásfelekezetek tagjai egymás mellett közös erővel munkálnak. Katolikus papok gyakran protestáns jelöltre szavaznak a választási urnánál, s viszont a protestáns városok képviselői: katolikusok. Jóllehet az uralkodócsalád s a választók nagy többsége Magyarországon a katolikus hitet vallja, mégis a miniszterelnök református és a protestánsoknak a kormánynál egyenlő befolyásuk van.

„Az unitárius felekezet számra nézve a legkisebb a többi elismert egyházak között, de erős hazafiságuk és általános műveltségök-

nél fogva előkelő állást nyertek úgy a törvény előtt, mint a hivataloknál. Számos jeles szónokot és író-t mutathatnak fel a multból és jelenből. Hogy számuk nem gyarapodik erősen, annak oka az, hogy az átállás egyik vallásról a másikra sok formálítással jár. Nem oly könnyű, mint nálunk. (Itt leírja, hogy az átállás mikép történik.) A magyar unitáriusok tiszteletteljes multjokra sokat adnak. S ha kitartásukat, lovagiasságukat s az egyházuk érdekében meghozott áldozatukat tekintjük, méltán lehetnek büszkék. De azzal nem elégsznek meg, hogy csupán csak a mult idők szép emlékeiben gyönyörködjenek, mert a politikai szabadság új korszakában, mely felderült, mindent megtesznek hitvallásuknak minél szélesebb körben elterjesztésére.

„Dr. Channing, dr. Martineau és dr. Clark műveinek a lefordítása által sok gondolkozó főre hatnak. A vallásos élet, a szabad gondolkozás joga, a nemzeti szabadság s a nevelés ügye mindig szent volt az unitárius egyházak kebelében, s tagjai mindig igaz harcosai és kész martyrjai voltak azoknak.

„Csak egyetlen kritikát hallottam az unitáriusok ellen felhozni: t. i. a válópereket illetőleg. De a dolog nem úgy áll, a mint azt a katolikusok feltüntetik. Tapasztalatokból, helyes informatiókból és hiteles adatok alapján győződtem meg, hogy a válási esetek az unitáriusok és unitáriusok között sokkal kevesebbek, mint Angliában vagy Amerikában. Sőt azok után, a miket láttam és hallottam, merem állítani és hiszem is, hogy kevés egyház van Európában, melyben a családi élet tisztább, öszhangzóbb volna, s férj és feleség szebb családi életet élne, mint a magyar unitárius egyházakban.

„Azt az anyagi segílyt, melyet az amerikai unitáriusok nyújtottak és nyújtanak, a legméltóbban használják fel, s rendkívül sok jót eredményez. E rokonszenvért nagy háálával is vannak irányunkban. De eltekintve minden ilyes feltevéstől, én azt mondom, hogy mindazért, mit az amerikai unitáriusok tettek, vagy tenni fognak a Dávid Ferencz egyházáért, nagy mértékben viszonztatik vagy már is viszonzva van. Mi ugyanis adósai vagyunk ez egyháznak a tántoríthatlan hűség és lovagi bátorság ama dicső példaadásáért, melyet a szabadelvű kereszténység érdekében kifejtettek. A magyar unitarizmus pályafutása egy lelkesítő tanubizonysága a kitartó erőnek és a köznép közt való elterjedés lehetőségének. Az amerikai unitáriusok eddig csak az angliai és amerikai unitarizmus történetével voltak ismeretesek, s nem volt mit válaszolni ama kritikára, hogy az unitárius vallás csak a mivelt embereknek való; de most hivatkozhatunk

arra, hogy Magyarországon az istenegységében való hitet a köznép is vallja s egyszerűsége miatt az is felfoghatja.

„A másik kritika mit Amerikában az unitarizmus ellen felhöz-
nak: az, hogy az csak új keletű s helyi jelleggel bír; most, midőn
a magyar unitarizmus történelmét ismerjük, ez ellenvetést is meg-
czáfolhatjuk; mert Erdélyben korábban létezett szervezett unitárius
egyház, mintsem Wesley megalapította volna egyházát, vagy Roger
Williams predikált volna Amerikában, vagy pedig a Westminsteri
catechismust formulázták volna.

„A politikai és vallási nehéz küzdelmek idejében is a magyar
unitáriusok állandóan megmaradtak hitők mellett; és a százados pró-
bákból, melyeknek romantikus és pathetikus részleteit csak az fog-
hatja fel, ki történelmököt apróra ismeri, végre is kifejlett egy egy-
szerű hitvallás, mely ajtót nyit a modern gondolkozásnak és felfo-
gásnak, s a mely eszményi hitvallás a modern társadalom szükség-
leteit lesz hivatva kielégíteni. Magyarország és nemes népe történel-
mének bővebb megismerése; a magyar és amerikai nemzet közötti
bensőbb barátság ép oly áldásteljes fog lenni az amerikaiaknak,
mint a magyaroknak.“

KOVÁCS JÁNOS.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885. július.

(Papi conferentiák, évi vallásos gyűlések. — A halottak: Hugo Victor.)

Szerkesztő ur!

Nem célozom részletesen beszélni az ez évben tartott lutheranus és reformatus papok gyűléseiről és az ezekben tárgyalt ügyekről; azokról a vallásos társulatokról sem, a melyek most tartották évi rendes közgyűléseiket, mert ez meszsi vezetne és különben sem érdekelné az ön olvasóit.

Minden színezetű lapok általánosan megjegyzték, hogy ezeken a gyűléseken évről-évre kevesebben jelennek meg. Egyhangulag panaszkodnak a protestánsok kevés lelkesülésén. Mindenik iparkodik megmagyarázni e lankadtságot, a lelkesülésnek e csökkenését. „A hit hanyatlak“, mondják némelyek. „A sajnálatraméltó szakadások okai e csapásnak“, állítják mások. Megengedem, hogy e panaszok részben igazoltak. Elismerem, hogy a lelkesültség éppen nem forró; elhiszem, hogy régebben több lelkesültség volt a lelkekben; de mégis ezek a magyarázatok nekem nem tetszenek elégségeseknek. Szerintem annak, hogy valamint a papok, úgy a világiak is kevésbé sietnek a Párisban tartott gyűléseken megjelenni, fő oka az a decentralizáló áramlat, mely Franciaországban kiválóan tizenöt év óta feltűnt. A közel multban minden kezdeményezést, minden mozgalmat Párisból vártak.

Ez volt a központ, a honnan minden kiindult és minden visszatért. Itt tartattak a protestantizmus nagy itélőszékei; tömegesen tódultak is e székezesek tartására. Ma már éppen nem így áll a dolog. A vidékeken a különböző egyházak magokra sorakoztak; vidéki egyleteket alkottak, rendes gyűléseket tartanak, a melyek oly saját ügyekkel foglalkoznak, a melyeket jól látnak, felfognak és ismernek. És a vidék nem azért, mintha kevésbé érdeklődnék általában a protestantizmus munkálkodása iránt, kevésbé vágyik Párisba jöni, oly társulatok évi gyűléseire, melyeknek munkaköre igen gyakran csak Párisra szorítkozik; adjuk ehez, hogy a napilapok és a különböző hirdetések ma inkább el vannak terjedve, mint bármikor, könnyen megérthetjük ezek után, hogy sokan úgy gondolkoznak: majd részletesen megtudjuk mindazt, a mit ezekben a gyűlésekben beszéltek és tettek.

Nem beszélek erről többet, elég ha jeleztem oly okot, melyet mások nem vettek tekintetbe. Egyébaránt lehetséges, hogy ez a tény nemcsak Franciaországban fordul elő, részben mindenütt megvan.

A papok közgyűlésén is csak vagy százan jelentek meg. Anynyi igaz, hogy helytelenül nevezik közgyűléseknek ezeket a conferentiákat. A szabadelvű papok ugyanis nem jelenhetnek meg azokon, nem mintha kidobnák onnan, de azért, mert a gyűlés megnyitásakor a jegyző felolvas a szabályzatból egy cikkelyt, mely szerint azok, a kik az apostolok Symbolumaiban nem hisznek teljesen, nem vehetnek részt a conferentiában. És mivel nagyon sok szabadelvű (s hát még mennyi orthodox) nem hiszen, az következik, hogy a szabadelvűek eltávoznak. Kár, hogy a szabadelvűek ez évben nem vettek részt, mert sok talentummal, nagy tanultsággal és ékesszólással nagyon érdekes kérdés tárgyaltattott ott.

„A feltételes halhatatlanság“, ezt tárgyalta a Brüsseli Byse ur egy tartalmas felolvasásban, s a melyhez nagy mélységgel hozzászólott Ducros ur Párisból egy más felolvasásban, melynek az volt czélja, hogy megostromolja Byse ur következtetéseit. Az a viszony, a melyben Byse ur dolgozatát felmutatta, nem engedte meg, hogy a kérdést egész terjedelmében felölelje. Ugyanis arra szoritko, zott, hogy a kérdést csak bibliai tekintetben tárgyalja. Szerinte a biblia sehol sem tanítja az ember természet szerint való halhatatlanságát. Abból, hogy az emberi teremtmény életre hivatott, nem következik ipso facto, hogy halhatatlan is legyen. Az ó- és új testamentumban nincs egy hely is, mely határozottan állítaná; magától az embertől függ, hogy halhatatlan, vagy később olyanná legyen. E végett szükséges, hogy maga akarjon halhatatlan lenni és hogy arra méltóvá lenni törekedjék; a ki a gonoszságban megmarad, ezáltal a gonoszság által örökös megsemmisülésre kárhoztatja magát. Ismétlem, hogy Byse ur szerint mindez nyilvánvaló a Biblia világos tanításából. Nem szükséges mondanom, hogy én csak felmutatom ezeket az eszméket, de nem vitatom; mert több ellenvetésem volna és nem is osztom azokat.

Ducros ur egy hatalmas ellennyilatkozatban kikelt Byse ur állításai ellen. Bár a Biblia általános terén maradt, mely több helyen mondja az emberi solidaritást; mégis ki-ki tért a bölcselmi térre is, s a mi különös, úgy látszik, hogy Ducros ur szoros orthodoxiája mellett is az universalismusban állapodott meg; a mi egyébiránt rationalis, s bibliai állásponttól inkább fenttartható, mint Byse ur tétele. Byse ur makacs individualizmusa egészen elrémítette Ducros urat is, azért merényletnek nevezte az isteni élet ellen, melyet minden ember magában hord, mert mindenik Isten képére teremtett. Előtte „az örökkévalóság valóságos élet, nem pedig temető.“ Ezt a két felolvasást figyelmesen meghallgatták és élénk vitát is idéztek elő. Ebben a vitában résztvett a „feltételes halhatatlanság“ buzgó pártolója és védelmezője Pétavel genfi tanár ur is. Erélyesen védelmezte Byse ur tételét, a nélkül, hogy újabb érveket hozott volna fel. Egyébiránt Pétavel ur elmélete eléggé ismeretes azokból a

számos értekezéseiből, melyeket a „La critique philosophique“ czimű bölcseleti szemlében közölt. Pétavel mellett csak a Hagai Lacheret ur osztotta Byse ur eszméit. Mindenik más felszólaló ostromolta. Sokan azzal vádolták Byse urat, hogy a deterministák és evolutionisták eszméit osztja s a bűnt nem létezőnek veszi. Byse ur zárbeszédében azzal vádolta ellenmondóit, hogy odahagyták a bibliai tért, hogy philosophiai téren támadhassák meg. Szerény véleményem szerint Byse urnak nem volt abban igaza, hogy a vita kizárólag a Biblia teére szoríttassék: előre látnia kellett volna, hogy a vitát más térre fogják terelni; mindenesetre át kellett volna látnia, hogy így a kérdést korlátozott módon tárgyalja. Ellenben teljesen igaza volt akkor, midőn védekezett, hogy nem determinista vagy evolutionista. Való, hogy kizárólag a Biblia terén maradván, psychológiája egészen különbözik az evolutio tanaitól; a determinizmusmal szembe helyesen elismeri a szabadságot.

Egészen más kérdést tárgyaltak a lutheranusok conferentiáján, erről el lehet mondani, hogy valóban gyakorlati volt. Mondjuk meg mindenekelőtt a lutheranusok tiszteletére, miszerint két év óta azt a dicséretes szokást vették fel, hogy gyűléseik ajtaját mindenki előtt megnyitják dogmatikai symbolumokra való tekintet nélkül. A Billetes-i templomban nagyon népes is volt a gyűlés: reformátusok és lutheranusok, independensek és methodisták, szabadelvűek és orthodoxok a testvéri szabadság és egyenlőség gondolatával találkoztak ott. Az egész tökéletes jó rendben folyt le, azzal a nyugodtsággal és komolysággal, melylyel minden oly fontos kérdést tárgyalni kell, melyek minden gondolkodó embert érdekelnek. Világos példa ez arra, hogy atyafiságos együttélésre és arra, hogy az emberi lélek érdekeivel és az egyházzal — mely a lelkek társulata — foglalkozunk, nem multhatlanul szükséges, hogy minden dolog felől egy nézetben legyünk.

„Az egyház és az elválás“. Ez a kérdés volt napirenden, melyet a párisi fakultás segédtanára: Vaucher ur egy jól átgondolt és nagyon szépen megírt dolgozatban tárgyalt. Ezt a kérdést az elválásnak a francia törvényhozás által közelebbről történt visszaállítása idézte elő. A felolvasó szerint az a kérdés, hogy minő mértékben áldhatja meg, vagy köteles megáldani a pap azokat a házasságra lépőket, a kik vált személyek voltak. Vaucher ur szemlét tart az elválásra vonatkozó, az újtestamentumban előforduló helyek felett s azokat exegetikai és történelmi szempontból tanulmányozza. Ily hely csak öt van, négy az evangéliumokban, az ötödik szent Pálnak a Korinthusbeliekhez írt első levelében. Ezután előadja a katolikus és protentstáns egyházakban, különösen a lutheranus egyházban mindig fentartott gyakorlatot; azután részletesen ismerteti az elválást visszaállító 1884. évi francia törvényhozást; végül saját következtetéseit adja elé. Szerinte az elválás csak hűtlenség esetében mondható ki, következőleg vált személyek házassága alkalmával áldás csak olyanra mondható, a kinek javára mondatott ki az elválás,

megtagadtatván ez az áldás az oly házasulandótól, a ki ellen hűtlenség okán az elválás kimondatott. E szerint a törvényszék ítélete állítaná meg a papra nézve az egyik vagy másik házastárs bűnös vagy ártatlan voltát.

Ennek az értekezésnek felolvasása nagyon érdekelte a hallgatóságot és élénk vitára szolgáltatott alkalmat; de, miként előre lehetett látni, semmi gyakorlati következtetés sem fejlődött ki a vitából. Nagyön különböző vélemények nyilvánítottak és állítottak fel. Csak elméleti szempontból ugyanis ily tárgynál a legellenkezőbb nézeteket is lehet védelmezni; de mihelyt a gyakorlati térre lép az ember, a nehézségek azonnal előállanak és a nehézségek megoldhatatlanokká lesznek, ha, miként itt is néhány szónok, csak az egyházi házasságot tartjuk érvényesnek; a mi — közbe legyen mondva -- éppen nem talál a protestantizmussal, mert egészen katolikus eszme, mely sem a szentírás tanításain, sem az apostoli, sem pedig az első három évszáz hagyományain nem alapszik.

Az eredeti okmányokban a házasság sehol sem tekintetik a római katolikus egyház értelmében való sacramentumnak; következésképp a házasság a maga törvényes értékét csak saját jelleme, polgári jelentősége által kapja meg. A polgári ténnyel szembe, mely a kötött házasság jogosságát és törvényességét megállítja, mit kell tenni a protestans papnak, mikor arra hívják fel, hogy a házasságot megáldja? Ez a kérdés. Nem elég, hogy egyszerűen azt mondja, hogy az vált személyek között kötött házasság; mert a törvény már megállította az új házasság törvényes voltát. A kérdés mindenestre kényes s a pap bizonyos esetekben azt is hiheti, hogy az egybekelték méltatlan volta kötelességévé teszi az áldás megtagadását, de nem hiszem, hogy ahoz joga legyen. Igen sokszor megtörténik, hogy oly személyek jelentkeznek uri szent vacsorával való élésre, a kikiről a pap jól tudja, hogy erkölcsiségük éppen semmi; mégis épen úgy elfogadja, mint a más hiveket, Én nem tartom lehetségesnek, hogy a protestans papok az elválás kérdésében egy táborban harczoljanak a katolikus egyházzal. Sietek kijelenteni, hogy a szónokok közül nagyon kevesen tekintették a házasságot ebből a szempontból és következésképp a házasság alkalmával a pap által adni szokott áldást. Ismétlem, semmi határozott végzés sem hozatott a conferentiában.

— Azok közül a számos társulatok közül, a melyek évi közgyűléseiket most tartották, csak kettőről beszélek; mivel ezek Franciaországon kívül is ismeretesek s mindeniknek a gyűlések valójában érdekes. Első a francia protestans történelmi társulat. Ennek gyűlésein jelenik meg a legtöbb hallgató. Ugy tetszik, hogy ennek a társaságnak munkálkodása előtt megszűnik minden kicsinyes versengés, dogmai és egyházi szakadás. Tehát orthodoxok és szabadelvűek különbség nélkül sorakoztak az oratoire-utczai templomban, hogy meghallgassák azokat a különböző beszédeket és jelentéseket, melyek a társulat ez ülésén elmondattak és felolvastattak. Ah! ha mindnyájan egy akarattal volnánk, a protestantizmus általános érdekében alakult eme társulatok minő érdekesekek lenné-

nek s minő áldást és életet árasztanak. A míg azonban ez óhaj-
tás valósulna, sietek jelenteni, hogy ez évben is nagy sokaság gyült
össze a társulat gyűlésére. A társulat kedvelt elnökét, Schicker urat
családi gyásza gátolván, Waddigton, ki tanár a Sorbonne-ban, mint
elnök meleg beszédet tartott a Nantesi edictum visszavonásáról, ki-
válóan kiemelvén, hogy minő szellemben kell megünnepelni a fran-
czia protestánsoknak ez évfordulatot jövő évi octoberben; valójában
f. évi october 18-án kétszáz éve lesz, hogy annak a visszavonásnak
igazságtalan ténye végrehajtott. És a franczia protestantizmus meg
akarja ünnepelni is évfordulót! A mint tudom, ezt az ünneplést
többen elleneztek, mert tudták, hogy az akkori menekülteknek né-
mely maradékai hasonlóan meg akarták ünnepelni más országban,
de francziaellenes szellemben. Azt hitték, hogy ennek az emlékek
Franciaországban való felelevenítését a közönség rosszul fogja fel.
Vaddigton ur ezen ellenvetések ellen kelt ki. „Nem gondolunk arra, hogy
örömünket találjuk abba, hogy a multat némileg megboszszuljuk
mondá mert mi bár fájdalommal, de Isten iránti hálával s kedves ha-
zánk iránt való szeretettel emlékezünk vissza. „Beszédét így végezte be :

„Atyáinkat nagy csapás érte, sokat szenvedtek, de mindig még
igazságtalanságban is, szerették az anyát mely őket táplálta; mi is
tehát emlékekhez és példájokhoz hiven szeressük lankadatlanul Fran-
cziaországot, méltányoljuk, hogy tévdéseit részben jóvá tette; siessünk,
hogy szabaduljon meg többi hibáiból és többi előítéleteiből“. „Atyáink
megtanították, hogy tisztelje és szeresse a szabadságot, használjuk fel
ezt a szabadságot arra, hogy tanítsuk meg az evangelium szerint való
vallás tiszteletére és szeretetére.“

Ezen megható beszéd után Puaux ur olvasott fel egy tanul-
mányt Claude protestans pap Charentoni papi hivatala utolsó éveiről.
Ez a tanulmány annak a jeles kereszténynek a Nantesi edictum visz-
szavonását megelőző sokféle igazságtalanságok ellen való küzdelmé-
nek az elbeszélése. Ha valakit meglehetett volna hallgatni, mikor a
hazáját annyira szerető protestáns kis nép érdekében beszélt, az bi-
zonyosan Claude volt, Bossuetnek ezen jeles ellenfele, a ki a Meausi
püspöknél is kiérdemelte becsülését. De ki volt mondva, hogy a kath-
olikus papság végrehajtja véres munkáját. Claude kénytelen volt
Hollandba menekülni, hova családja még előtte ment, meghalt ott a
visszavonás után következő évben, az 1686. év utolsó napján lefe-
küdt, hogy többé soha se keljen fel. Puaux ur előadását nagy ér-
deklődéssel hallgatták végig. Végül Gaufrés ur zárta be a gyűlést a
protenstáns collegiumokról a XVI. és XVII. század-
ban való rövid előadásával. Sok új dolgot tanultak tőle hall-
gatói.

A párisi protestans bibliai társulat ez évi gyűlésén
csékély számú hallgatóság jelent meg. A gyűlésben Rauville ur a párisi
papok legöregebbike volt az elnök. Beszédében érintette azt az eszmét,
melyet levelem elején magam is említettem a vallásos társulatok gyű-
léseinek gyér látogatásáról. Nem kell megfélekezni arról, mondá,
hogy a bibliával való foglalkozásnak legszerencsésebb gyümölcse az,

hogy annak nyomán más társulatok és jótékony intézetek állottak elé, melyek közt a hívek rokonszenve és adakozása igen természetesen megoszlik. Ez valójában igaz, valamint mindenik, ugy a bibliai társulatot illetőleg is. Planchon ur igen szép és érdekes felolvasást tartott az egyletnek a Biblia érdekében kifejtett munkásságáról. A jelentésből az tűnt ki, hogy több eklézsia a választmánytól egy bibliai chrestomatiát kért. De ily chrestomatia szerkesztésére a választmány nem illetékes, s ha az alapszabályoktól eltérne, kilépnék hivatása köréből. Még az is kérdés, hogy ha ily módon elakarjuk kerülni azt a veszélyt, hogy a Bibliát egészben a benne előforduló sikamlós néhány helylyel ne adjuk a felnőtt fiúk és leányok kezébe, nem keltjük-e még inkább fel kíváncsiságokat az által, ha azokat a helyeket kihagyjuk. A választmány semmi esetre sem teszi meg e vállalatot; ha valamely hozzá értő hitbuzgó ember a maga kockázatására megteszi a chrestomatiát az egyházak kérni fogják, készséggel kiosztja.

Igy jár el a Biblia újabb fordításával is: nincs kiválasztott fordítása; hanem a mely fordítást kérik, azt kétséggel küldi meg kívánatra. E szerint az ő és új szövetségnek négy vagy öt fordítását osztja szét. Nem akarok többet beszélni a vallásos társulatokról, beszéljünk a nagy halottakról.

Még nem jött el az az idő, hogy Hugó Viktor rengeteg munkásságát megítélhessük; halála csak most történt; a hódolat melylyel tisztelték, még igen élénk arra, hogy az ember részrehalás nélkül ítélhessen. Évek multával, a szenvedélyek csilapultával helyesebben lehet itélni a műveiről ennek a lángésznek, a ki oly magasra emelkedett, hogy horizonjának határai nem látszanak.

Nem akarom önnek ismertetni, a mit ön a lapokból tudhat a Hugó Victor temetéséről, mely valójában nagyszerű volt. E tekintetben össze lehet hasonlítani a Thiers meg Gambetta temetéseivel. Más tekintetben egészen különbözött ezektől. A kik mindeniket látták, megtehették a megkülönböztetést; különben is a különbség az emberek nagyon különböző jelleméből magától feltűnik. Thiers valamint Gambetta temetésénél a politika volt az uralkodó, társadalmi munkásságok ez oldalát tisztelték meg temetésök alkalmával. Hugó Victor temetésénél senki sem gondolt a politikára; mindenki a mélyen gondolkodót, a költőt, az emberiség folytonos haladásának barátját nézte benne. Ez öreg ember temetésének napja nem is volt a gyász napja, hanem a nagy dicsőítés napja. Sokan hibáztatták, hogy a vallásos szertartás egészen mellőztetett egy oly ember temetésénél a ki többször kinyilatkoztatta, hogy hiszen Istenben, és a halhatatlanságban. Gondolatom szerint nem kell sietve itélni. Hugó Victor képmutatás vádja nélkül halalos ágyához nem hihatott katolikus papot, méltányolnunk kell, hogy hiv maradott magához, meggyőződéséhez és lelkiismeretéhez. Egyik hivatalos egyházhoz sem tartozott, elutasított minden egyházi beszédet. Szeréntem inkább lehet hibáztatni, hogy annak a halottnak koporsója felett tartott beszédekben az Isten neve egyszer sem említett, bár a halott életében, végrende-

letében kinyilatkoztatta Istenben való hitét. Én ezt tévedésnek tartom a szónokok részéről, a kik azt gondolták, hogy a költő holtteste körül sereglett népnek fülét megsértenék az „Isten“ és hallhatatlanság“ szavak. Éppen ellenkezőleg; minek bizonyítékául csak arra az őszinte hódolatra hivatkozom, mely az ideal költője, a spiritalista gondolkozó irányában sirjánál kifejeztetett, a mi azt mutatja, hogy a nép nincs annyira elmerülve a materializmusba, mint némelyek állítani szeretik. És éppen azokkal szemben a kik szeretik a skepticizmust és materializmust a világra reáerőszakolni, helyén lett volna őket magának Hugó Viktornak a szavaival arra emlékeztetni, hogy ő öntudatos hívő, a jognak, igazságnak és erkölcsi haladásnak szenvedélyes szolgája volt.

Az elfogult katolikusok élükön a párisi érsekkel haragudtak, hogy ajánlatukat a gyászoló család nem fogadta el, és hogy a szent Genováva tiszteletére szentelt Pantheon a nagy emberek temetkező helyévé fordított. A protestansok kevés kivétellel tiszteletteljes resselvált magatartást tanusítottak. Végül is mi protestánsok elmondhatjuk, hogy Hugó Victor hozzánk tartozott. A türelemről, szabadságról, szanakodásról, a békességről, a bűnösök megjavulásáról vallott eszméinkkel velünk van, velünk munkálkodott Róma butító absolutizmussa ellen. Ez eszmelánczolat nyomán alkalmazható Krisztusnak e mondása: „a ki nincs ellenünk, velünk van.“

CHARRUAUD.

MÓTEL
HAGYOMÁNY 1903

LEVELEK A MAGYAR UNITÁRIUSOKTÓL DR. MARTINEAU JAKAB-
HOZ NYUGALOMBA LÉPÉSE ALKALMÁBÓL S AZ Ő VÁLASZAI
AZOKRA.

Dr. Martineau Jakab, az angol unitáriusok londoni theol. akade-
miájának nagyhirű igazgatója, f. évi jun. 24-én nyugalomba vonulván,
ez alkalomból az intézet választmánya s volt tanítványai ünnepélyt ren-
deztek, melyre a magyar unitáriusok Egyházi K. Tanácsa és volt ma-
gyar tanítványai is küldöttek leveleket. Közöljük az azokra adott érde-
kes válaszokkal együtt:

Az Egyházi Képv. Tanács levele. *

Tisztelendő Dr. Martineau Jakab tanár urnak.

*Manchester New College
London.*

Kedves Uram!

Tudomásunkra jutván, hogy Ön Isten jóvoltából betöltött 80 év
és huzamos tanárkodása után a f. évben a Manchester New College-től
megválik és nyugalomba lép, nem mulaszthatjuk el a magunk részéről
is életének e pillanatában őszinte tisztelettel üdvözölni.

A hosszú életet küzönségesen Isten áldásának tartjuk, de csak az
Önhöz hasonló egyének teszik azt igazán becsessé, a kik az évek szá-
mával a tudomány, az ismeretek, általában a szellem birodalmába ben-
nebb meg bennebb hatolva, egyszersmind az emberiség látkörét is mesz-
sze kiszélesbitik s világot vetnek addig elrejtett helyekre, ösvényt ver-
nek addig járatlan vidékeken.

Önnek sok évi tanárkodása ily szép, ily hasznos, ily sikeres mun-
kálkodásban telt el. Legyen hála érte a gondviselésnek, mely Önt ez
időn át testi és szellemi erőinek teljes birtokában megtartotta s törek-
véseiben és fáradozásaiban, az elért eredményekben gazdagon megju-
talmazta.

Ön nem csak saját hazájában, hanem egész Európában és Ameri-
kában is nevének tiszteletet szerzett s műveiben is halhatatlanná tette
magát.

És Ön nemcsak a nagy, hanem a kicsiny dolgokban is kivá-
lónan érvényesítette fényes tehetségeit.

A mi minket, magyar unitáriusokat Ön iránt kétszeres hálára és tiszteletre indít, az azon nemes rokonszenv, melyet irántunk és ügyünk s legközelebről a Manchester New Collegeban tanuló ifjaink iránt minden időben tanusított.

Fogadja ezekért ismételt hálánk és elismerésünk őszinte nyilvánítását.

Tudjuk, hogy a tanári működéstől való visszalépésére se a szellemi munkálkodásban való kifáradása indította, mert az Önhöz hasonló szellemek e téren soha pihenőt nem tartanak, hanem megválnak amattól, hogy összes erejét és idejét irodalmi munkálkodásra fordíthassa s bevégezhesse nagyobb szabásu műveit, melyeknek egyes darabjai megannyi emlékoszlopként állanak a bölcsészeti és vallási tudomány mezején.

Adjon Isten Önnek ehhez időt, erőt és egészséget. Minket pedig és egyházunkat tartson meg továbbra is nagyrabecsült rokonszenvében és barátságában, a kik Önhöz változhatatlan tisztelettel maradunk.

A magyar unitáriusok Consistoriumának Kolozsvártt, 1885. jun. 14-én tartott gyűléséből

testvérei a Krisztusban
Ferencz József,
 unitárius püspök,
Kovácsi Antal,
 közíg. jegyző.

*Főtisztelendő Ferencz József püspök urnak s a magyar unitáriusok
 E. K. Tanácsának!*

Főtiszt. püspök ur és Kedves atyánkfiai!

Önöknek testvéri szeretettől áthatott levelét június 10-ikéről keltezve, június 24-én a Manchester New College alumnus tanulónak inepélye alkalmával vettem, s azt Ierson Henrik titkár ur a Steinthal Alfréd elnöksége alatt összejött népes gyülekezet előtt fel is olvasta. Nagy figyelemmel hallgatta mindenki s az ünnepélyen rokonszenvesebb érdekeltséget semmi sem keltett annak megindító kifejezéseinél.

Ha ilyen volt a hangulata a gyűlésnek, mely személyileg nem volt érdekelve, mennyivel inkább megkellett nekem hatva lennem, a kihez az önök szívélyes és áldást kérő szavai intézve voltak! Köszönöm önöknek teljes szívem melegével, melyet még az öregség nem hűtött le, és egy olyan ember meglepetésével, a ki nem érdemelt ki ilyen elismerést az önök részéről.

Az igaz, hogy ifju korom óta az önök tiszteletreméltó egyházának történelme a regényesség teljes érdekeltségével vonzott engemet s mint a szabadság s bátor lelkiismeret ragyogó példányképe fentartva és összeolvadva az isteni szeretetben hatott reám. De a mig bámulatomat így Europa keleti részébe irányoztam, aligha álmodtam arról, hogy arra felé irányzott tekintetem, valaha viszonzva lesz, és hogy önök felkeressék és megtalálják azt a mélázó szemet, mely az önök multján andalgott s jelen életök felett örködött.

Éz a hallgatag viszony azonban több éven át nyílt érintkezéssé vált a Manchester New Collegeban levő kitünő ifju emberek sora által, kiket gondjainkra biztak, hogy theologiai tanulmányaikat tovább folytassák. És ama kedves emlékek által, miket ők magokkal visznek, rendre egy élő barátság lánczolata keletkezett, s így visszatérő utasaiktól önök egy néhány olyan angol nevet hallottak, melyek talán különben soha se jutottak volna a tengeren keresztül az önök füleihez. Az önök megtisztelő figyelme és rokonszenve ilyen szempontból egy uj áldás az én hajlott koromra, és kötelességeim körének kiterjedésével, nagyobb hűségre kötelez engem.

Az a munkakör, melytől megválok, a legjobb kezekbe van letéve, s legjobban fog betöltetni. E szerént aggodalom nélkül válok meg a reám nézve már terhes állástól, és ama lehetőségekhez fordulok, melyeknek bevégezése még az én kezeimre vár. Hogy e munkák kicsinyek és végsők lesznek, az engem nem szomorít el. A nagy mester szolgálatában a legcsekélyebb munka is ép olyan szent mint a többi s imádság és szeretet által el lehet végezni. Az a gondolat, kedves távoli barátaim, hogy önök utolsó lépéseimet rokonszenvvel és szerettel kísérik, meg fogják világitani az árnyakat, a melyek engem körül vesznek.

Itt ebben az előkészületi életben mi egymást, mint minden szellemi és isteni dolgot, csak homályosan tükröződve látjuk; de nem sokára színről-szinre. Addig pedig az Isteni Igazság, melyet csak részben ismerünk és a Krisztus munkája, melyet szolgálni óhajtunk, gyarapodjék az önök kezeiben, mig az a mi tökéletes, elérkezik és mi is megismerjük, valamint minket is megismernek.

Teljes tisztelettel levén, kedves és tisztelt atyámfiai a Krisztusban önöknek hálás és szerető hitrokonuk.

The Polchar, Aviemore,
Skóczia, 1885, julius 12.

Martineau Jakab.

Volt tanítványai levele.*Tisztelendő Dr. Martineau Jakab tanár urnak**Manchester New College,
London.*

Értesültünk, hogy Ön ennek az akadémiai évnak a végén vissza fog vonulni a Manchester New College-ban elfoglalt tanári állomásáról. Az intézet, mely tanuja leend az ön tanári működése megszűnésének, melylyel a bölcselmi tanszékre annyi fényt árasztott, kétségtelenül meg fogja hozni az illő elismerés adóját. Honfitársai hálás érzelmekkel lesznek bizonyára Ön iránt eltelve, midőn tanársága idejére visszatekintenek, s elragadtatással fogják bámulni a bölcselmi nevelés terén kifejtett nagyszerű munkásságát. Mi, egy távoli ország fiai Európa keleti részén, mi sem maradhatunk el az ünnepélytől, melyen régibb és újabb tanítványok egyesülnek hálájuk kifejezésében, mert nekünk is szerencsénk volt hallani az Ön édes hangját s az igazságról való átható nyilatkozatait.

S mert halottuk Önt, nekünk is beszélnünk kell.

Nagy kiváltságnak tartjuk, hogy szerencsések lehettünk mi is az Ön lábainál ülni és lelkesítő előadásaira figyelni. Emlékezetünk most is gyakran visszahív az értelmi gyönyör amaz óráihoz, midőn Ön geniusa szárnyaira véve elszállt velünk a régi Athen Akademiájába és kitért a valódi világításban a görög idealismus csodálatos világát, vagy a midőn Hágában kikötve elvezetett a helyhez, hol a legszentebb életü bölcselő élt, s felfejtette az ő immanens bölcselme mélységes eszméit a Végetlen Értelmről; vagy a midőn látásunkat a bölcselmi gondolkozás más csillagaira irányítva biztos kezekkel vezérlett ama magaslatok felé, melyekre hatalmas szellemük a gondolat világában felemelkedett; vagy végre midőn az Intuitív bölcselem kikötőjébe hazaszállítva annak eszméiben megnyugvást szerzett lelkünknek.

De nemcsak a gondolkozóról emlékezünk, nemcsak az írótól, ki remek styljével bámulatra ragadott. Becsülni és tisztelni tanultuk Önben az embert és a barátot is. Az imák, melyeket reggeli öszszejeveteleinken ihlett ajkakkal mondott, azt a benyomást tették reánk, hogy ime ez Isten embere szemeink előtt; a szívélyes társadalmi érintkezés, melyben örömeinkre többször részesített, magas jellemébe, tiszta lelkébe, igaz szívébe engedett bepillantani; a gyűléseken tartott elragadó beszédei szabad szellemükkel gyönyörködtettek, s jól esett lelkünknek a meleg rokonszenv, melyet Ön reánk és más távoli nemzetek fiaira nemes keblüleg kiterjesztett. Mindig szerencsénknek fogjuk számitani, hogy az Ön

közelében lehettünk s kitünő értelmi és erkölcsi tulajdonságait ismerni tanulhattuk.

Ez a mi emlékezetünk Önről akadémiai éveinkből.

Azóta már haladt az idő felettünk, — de biztosíthatjuk, hogy Önről való emlékezetünk nem szállt tova az idővel. Sőt a mint éveink gyarapszanak, annál inkább tudjuk bécsülni munkái benső értékét és öszhangzatos szép jellemét. Látjuk, hogy Ön nemcsak tanárunk volt, hanem mesterünk is. Tanítása nem veszi hatását; eszméi több és több világosságot vetnek az emberi élet nagy problémáira. Mesterünk volt Ön nekünk, irányadónk és fog is lenni.

Hódolattal, hálával és köszönettel adózunk Önnek. S fogadja el kérjük, mit volt magyar tanítványai szívből ajánlanak. Ön most nyugalomba lép. Vajha Isten még számos éveket adna Önnek, hogy a magánélet csendjében elvégezhetné mindazt a feladatot, melyet elvégezni kíván, javára és örömére tanítványainak és ama hitfelekezetnek, a melyhez tartozik, s a melynek ékessége.

Maradunk mély tisztelettel

hálás tanítványai:

Benczédi Gergely,

a természettan és vegytan tanára
Kolozsvárt.

Kovács János,

a történelem és angolnyelv tanára s
gymnasiumi igazgató Kolozsvárt.

Derzsi Károly,

lelkész Budapesten.

Péterfi Dénes,

lelkész és a bölcelem tanára
Kolozsvárt.

Boros György,

a biblia magyarázat, hittan és
hébernyelv tanára Kolozsvárt.

Varga Dénes,

latin és görögnyelv tanára Tordán.

Gál Miklós,

lelkész Toroczkón.

A magyar unitárius egyház Manchester New College-ben tanult tanárainak és lelkészeinek.

Kedves barátaim, volt tanítványaim!

Hogyha mindazokat a nemes dolgokat magamnak tulajdonítanám, melyeket önök hisznek és mondanak felőlem, valóban nem lennék méltó nemes rokonszenvűkre, önmagamat ismerném félre. S mégis azok, habár inkább megaláznak, mint elbizakodottá tesznek, nekem valóságos öröm, mint tiszta és szerető szívek lelkesedésének kifolyása. S köszönöm is önöknek, hogy így ujitották fel szerető emlékezetemet önökről egyen-egyen és összesen. Az Isten kegyelme s agg korom józan mérséklete nem fogják engedni, hogy megható dicséretük elbizakodottá tegyen. Önök reám néhány év és néhány ország távolságán keresztül néznek:

és minthogy az idő és távolság az élet nagy eszményítői, önök oly képet látnak, a milyenek inkább kellene hogy legyenek s nem mint a minő vagyok; én mindig közel levén magamhoz, ismerem szegénységemet s nem látom a képet oly ragyagónak.

Mindazonáltal hálát adhatok Istennek, hogyha bármily mértékben elésegithettem a bölcelem céljai és módszerei iránt érdeklődésüket, és azt a hitet, hogy annak főbb problemái az emberi szellemnek nem csupán csalfa látványa. Az iskolák minden más tanaival szemben én azt az állást foglaltam el, hogy részrehajlatlanul közöltem azokat, hogy így állást nyerhessenek végleges kritikai ítéletre. De egy feltételt kötelességemnek ismertem bizonyítani és pedig minden kétséget kizárólag, azt t. i., hogy az igazság megtalálható, és hogy az emberi léleknek látományért való ösztönszerű imája nem az egyedüli sugár az örökös sötétségben. Az értelem maga illusio lenne, hogy ha az igazságot kereső tehetség nem lenne a tanulás tehetségének mértéke és záloga, és hogyha az ész katechismusában kérdés felelet nélkül állana. A theorista, ki az igazság felől kétségkedik, nem kevésbé ellenmondásban van önmagával, mint az a hazafi, kinek a köztársaság felől van kétsége.

E hit, mely minden okoskodást megelőz, s melyet semmiféle okoskodás sem gyengíthet meg, feltétele minden értelmi és erkölcsi lelkesevésnek. És azokat a rendszereket, melyek abból eredtek, úgy találtuk, hogy minden különbözőségük mellett is vizsgálhatók, gyakran mély rokonszenvvel, és sohasem a nélkül, hogy gondolkozásunk láthatárát ne szélesítsék. Természetünknek bizonyos tartalmát, az emberi viszonyoknak némi közrehatását, a világ szépségének némely részleteit feltárták nekünk, s gazdagították értelmünket a világegyetemre nézve s Isten tökéletességét imádandóbbá tették. S nemcsak hogy emlékszem arra a gyönyörteljes csodálatra, a melylyel én, midőn önök tanítványaim voltak, a spekulatív bölcelet varázshatalma alatt állottam, de ma is oly kevésbé tudok annak ellent állani, hogy iránta érzett szeretetüket teljes mértékben osztom s elfogadom rokonérzésüket mint a soha el nem muló barátság kötelékét, mindannak fáradhatatlan keresésére szentelvén magunkat mint együtt-munkáló társak, a mi nemes, igaz és jó.

Mondom, „mint társak“, mert engedjék meg kedves barátaim, hogy idézzem itt ama szent szavakat: „egy ember se nevezze magát e földön mesternek“; a ki ily czímet mint tanító elfogad, saját adományai ellen tesz tanubizonytságot. Mert a valódi tanító hivatát be nem töltötte, hogy ha nem ébresztette fel az önálló gondolkozás erőit, s nem gyujtotta fel az egyéni aspiratio tüzét azokban, kiket kötelessége volt oktatni; annak nem annyira abban lesz megelégedése, hogy az ő meg-

győződését tanítványai elfogadják, mint inkább abban, hogy felfogásukat gyorsítsa, teremtő erejüket növelje, az igazság elhintett magvainak különböző fejlődését segítvén elő. Önök is nagyobb részt másoknak tanítói levén, igen jól tudják, hogy mennyivel nagyobb munka a tehetséget kifejteni, mint ismerettel halmozni el. Nincs élet csak a folytonos növekedésben: és a mint a régi levelek elhullanak az emberiség fájáról, minden új időszaknak a maga új hajtásaival, teljesebb levelezéssel kell gazdagítani azt és bővebb gyümölcsözéssel.

Mit adhatok még ezekhez egyebet, mint egy öreg ember áldását. Rokonszenvem mindnyájukkal. Az önök hivatái kivétel nélkül szépek és nemesek, ámbár a legmélyebb érdekü, saját személyes tapasztalatomból beszélve, azoknak a hivatása, kik a Krisztus követői az emberekhez. A Krisztus hite, szeretete, önfeláldozása, örök élete előttem a megszentelő koronája minden bölcséletnek, a titka az egyéni lélek Istennel való egységének, s reménye a büntől és bánattól való szabadulásnak. Én már pályámat csaknem megfutottam: érzem lelkem tüzének hamvadását, szárnyaim mintegy csak vergődnek sötétség és világosság között; de hogy ha, mielőtt annak utolsó szikrája kialudnék, elégséges leend arra, hogy önöknél lángot gyújtson, hogy lelkesedéstől égve haladjanak a kitűzött cél felé, szívem vágya, hő imája teljesül, habár nevem csak pillanatra érintené is a szellemi élet vizét, s aztán feledésbe tűnnék örökre.

Szívemből köszönöm meleg rokonszenvüket, s szívemből viszonzom.

Levén önöknek

Skóczia, Avimore, Rothiemurchus, Polchar 1885. jul. 14.

hü barátjuk
Martineau Jakab.

EGYHÁZI ÉLET A MAROSI UNITÁR. EGYH. KÖRBEN.

Ny.-Gálfalva, 1885 augustus hava.

(Rövid megemlékezés elhalt lelkész társainkról. — Lelkeszi választások a Maroskörben. — Az 1885. évi közgyűlésünk s annak főbb mozzanatai.)

Egyházi életünkben a jelen és mult év egyaránt emlékezésre méltó, és tanulságos eseményekben, melyek közül sorrendet követve fájdalommal bár, de mégis kénytelen vagyok a leglesujtóbbat említeni meg először:

Ugyanis két jeles és szeretett pályatársunkat rabolta el tőlünk a halál, kik közül *Sz t e n m á r t o n i K á l m á n ny.-szt.-mártoni* lelkész elhalt 1884 év október 24-én özvegyet és öt kiskoru árvát hagyva hátra, kiben egy jeles készültségű szónokot, tetterős és jellemzilárd férfit vesztett el egyházunk. Ő ekkléziáját s ezzel egyházunkat hűséggel és lelkiismerettel szolgálta, szinte semmiből ekkléziája parochiális épületeit újra teremtette; nemes szívé barát, kötelességének élő szolgatárs is volt: emléke él, s élni is fog örökre.

A második halottunk: a Maroskör érdemes közügy igazgatója: *G y ö r f i S á n d o r* szt háromsági lelkész, a becsületesség és az igaz jellem megtestesült példányképe. Ő volt körünk azon veterán tagja, kinek mi fiatal lelkészek sokat köszönhetünk; mivel tadasztatatainak gazdag tárházából, sok drága kincsessel ajándékozott meg, oktatót, vezetett és tanított, önpéldájával lelkesített e pálya terheinek elhordozására, mely különösen reá nézve terhes és nyomoruságos volt, mivel lelkési és közügyigazgatói terhes kötelességei mellett 36 évig minden panasz és méltatlankodás nélkül vezette a szt.-háromsági iskolát. — Legyen könnyű a föld, mely porrézeit fedi, emléke éljen és lelkesítsen mindnyájunkat.

Ezen elhalt lelkésztársaink helyébe megválasztottak: *Szt.-mártonba*, papjelölt *Fazakas Lajos*, *Szt-Háromságra* kadácsi lelkész *Pap Sándor*, végre *ny-gálfalvi* nyugalmazott lelkész *Hadnagy Pál* helyére e sorok írója s az így üresedésbe maradt nyomáti ekkléziába *Pető Mózes* papságra képesített *szt-gerliczei* iskola-tanító, így még körünkben üresedésben van a *szt-gerlicei* tanítói állomás.

Körünkben még a legidősebbek sem értek egy év alatt annyi változást, szinte mindenik ekklésián átfuvamlott a változás szele, s lehet mondani nem is tanuság nélkül, mert a mig ezen változások nem fordultak elő, addig nem elég világos egyháztörvényeink szerint kevesen tudták a választások menetét. Másfelől az is bebizonyult, hogy e tekintetben egyh. törvényeinket radikálisan javítani kell.

Körünk ezen változások folytán új tagokkal megerősödvé megtartotta évi rendes közgyűlését 1885 július 13 és 14-ik napjain Ny-Szt-Lászlón, mely alkalommal világi e. tanácsosaink közül jelenlétekkel szerencséltettek: Méltóságos Filep Albert, K. mltgs. Nagy Dénes, kir. táblai rendes bíró mltgs. Fekete Gábor, tkts. Ferencz Albert tisztiügyész, tkts Gaál Kálmán és tkts. Pataki Kálmán polgári oskolai tanár urak.

Gyűlésünk lefolyásának főbb mozzanatait a következőkben jelezhetem:

A mint már ismeretes, e gyűlés egyik legnevezetesebb tárgya volt egyházunknak a képviseleti rendszer alapján való tovább fejlesztése, mire nézve az E. K. Tanács javaslatot is dolgozott ki, s azt az egyes körökhöz véleményezés végett meg is küldötte. Ezen javaslat tárgyalása, mind a világi, mind az egyházi részről élénk érdekeltséget idézett elő; körünk azonban a képviseleti rendszer életbe léptetését a mint már régebben is gyakorlatba vétetett csak az ekklesiákra és a köri közgyűlésre kívánja kiterjeszteni. Az ekklesiákra nézve az ismert gyakorlati eljárás alapján; a köri gyűlésre nézve pedig: hogy a világi consistorok mind tagjai lehessenek a k. gyűlésnek, az ekklesiák évenként újból választva két képviselőt küldhessenek, kiknek napi díjak nem lesz. A képviseleti rendszernek az E. K. Tanács és E. Főtanácsra való kiterjesztését teljesen mellőzte. — Az ekklesia gyűlésinek rendes szavazati joggal bíró tagjaivá tette a nőket is: mert sok nő rendes bérfizető tagja ekklesiájának, ez irányban tehát kötelezettségnek eleget tevéen méltányos, hogy jogokat is élvezzen. A képviseleti rendszer tárgyalásának ötletéből méltányos Filep Albert ur körünk buzgó főgondnoka egy igen fontos indítványt terjesztett elő, melyszerint felkéretni ajánlja az E. Főtanácsot arra: hogy kebeléből egy codificáló bizottságot küldjön ki, mely bizottság kiterjesztve figyelmét egyházunk minden néven nevezendő ügyeire, erről való munkálatát egy év alatt elkészítve terjessze bé. Ezt az indítványt nagyon természetes egyhangulag elfogadta a gyűlés, s reméli is, hogy egyházunk ezen elodázhatatlan kérdése elől E. Főtanácsunk tovább kitérni nem akar; annál is inkább, mivel egyházunk semmiféle törvénykönyvvel nem rendelkezik, a mit e helyett használ az a mellett, hogy nagyon hiányos, inkább zsinati végzések gyűjteményének nevezhető, mint törvénykönyvnek.

E sorok írója által előterjesztetvén a tanügyi bizottság évi jelentése, tanügyünk még mindig szomorú helyzetéről győződött meg a k. gyűlés. Iskoláink közül csak egy néhány felel meg a törvény kívánalmainak, a többi czélszerűtlen, taneszközökkel csak a szt.-gerlicei, nyomáti, szt.-lászlói és a szabédi vannak ellátva, a többi hiányosan; megyénk ügybuzgó tanfelügyelője pedig készséggel ajánlja fel a magos kormányhoz segélyezés végett azt az oskolát, a melyről látja, hogy megérdemli. A mult évbe szives volt felajánlani a nyomáti és a ny.-szt.-lászlóit s ezek számára a minister Ó nagyméltósága minden szükségeltető taneszközt meg is küldött. Ez isk.

évben felajánlani ígérte a ny.-gálfalvit, mely szivességeiért e helyen is őszinte köszönetemet nyilvánítom.

Könyvtárunk ügye is még mindig gyengén áll, pedig jövedelmi forrásokkal meglehetősen rendelkezünk, módunkban állana azt fejleszteni; de e helyett csak készülünk, évről-évre halasztjuk elintézését, nincs rendes könyvtárnokunk, olvasó egyletünk magáról még jelt nem adott, könyvtárunkat a helyett, hogy a központba törekednénk felelős könyvtárnok gondozása alatt elhelyezni, körünk szélén tartjuk; de mégis remélem, hogy a hosszas készülődésnek meg lesz a várvavárt eredménye.

NAGY JÁNOS.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

Álom.

Füstös kunyhókban, kemény szalmára dölve inkább pihensz, ó álom, mint a nagyok illatos termében, dusan ékitett mennyezet alatt. hol édes zengemény s dal ringat el; jobbban heversz egy szurtos ágyban, s a királyi fekhelyet őrházzá, vészharangá teszed! S h a k e s p e r e.

. álmainkat
Éjente festi égi kéz;
Az álom ablak, melyen által
Lelkünk szeme jövőbe néz. P e t ő f i.

Az álom kezén van a halál uja. H u g ó V i c t o r.

A virasztás ép úgy tele van álmokkal, mint az alvás. H u g ó V i c t o r.

Rövid életünk az álom keretébe van foglalva. S h a k e s p e r e.

Nagy tanulmány egy alvó ember arcza; minden vonás meg-
tér a maga eredeti kifejezésébe. Az alvó arcz nem tud tettétést. J ó k a i.

Tudják a kik próbálták, hogy ez a legnehezebb parancsolat: É n
akarom, hogy aludjam! J ó k a i.

Az álom lezárja a bánat szemeit, életerőt önt a beteg erekbe,
s nyugalmat a szakgatott lélekbe; leveszi az államhivatalnok és fe-
jedelem lelkéről az igazság nehéz terhét; a napszámos sem hallja
kinzója szavát; és a gorombán kezelt barom menekül az ember zsar-
nokságától. Elszünteti a gondot, terhet, egyensúlyt állít be, felszerel
ujászületett erővel a következő nap örömei s fájdalmai elhordozha-
tására. S c h i l l e r.

A jó izü arany álom nem az aranyos gazdagok osztályrésze;
az a munkásság édes jutalma, melyben oly sok jóizűség van; ekkor
az álom -- a halál képe -- annyi, mint az élet ereje. H a g e d o r n
F r i d r i k.

A szerfeletti álom álomkorságba buktat, bujaságot, testnehe-
zülést, lélek-erőtelenülést, értelem-homályt, nehéz emlékezést, feledé-
kenységet szül. P e t r á r k a.

Az álom szép leány: a vén nem kell neki,
Irtozva fut tőle, hiába kergeti;
Ellenben az ifjat ölébe fogadja,
S arczát simogatván, szépen elaltatja. A r a n y J á n o s.

Ámitás.

A ki azt merészli mondani: az Isten beszél hozzám! büntényt
követ el Isten és emberek ellen; mert Isten a mindenek atyja e sze-

rint csak egyetlenegygyel közlekednék. Ha Isten valamit akarna rendelni, azt az egész földdel tudatná, hallatná — a mint adja minden szemnek a világosságot; az ő törvénye is meg van minden értelmes valók szívében, nem pedig egyébütt. *Voltaire.*

A hazugság merész bizalma magával ragad; a csodatett kegyeletre és hitre talál. *Schiller.*

Mindenki erőlködik behálozni az embereket gyengéiknél fogva, hogy abból hasznot huzzon. *Molière.*

Az ámitók, ábrándozók a szellem bélyegét hazugságra s ferdeségre nyomják; s ha a próbakő hiányzik, a nép azt őszinte aranyának tartja. *Göthe.*

Angyal.

Az igaz hívőnek lépéseinél mindig egy jó angyal őrökdi, álmaiban tanácsolja, a rossz angyallal szemben védi. Ezen mennyei barátja annyira hive, hogy érette kész a földre száműzetni. *Chateaubriand.*

Anyá.

Elég egy anyának, gyermeke mosolyát látni, hogy egy felsőbb boldogság valóságáról meggyőződve legyen. A gondviselés jósága egészen mutatkozik az ember bölcsőjénél. Minő megható összhangzások! minden kész van részére; mindenre kész az anyai gondozás, táplálás, őrökdi stb. *Chateaubriand.*

Az anyai gyöngédség csak egy szemmel alszik. *Sand.*

Az anyai érzetnek nincs szüksége megszenteltetésre a végre, hogy szent legyen. *Id. Dumas S.*

A női szív úgy van alkotva, hogy bármily fogékonnyalanná létszen is az előitéletek fuvallatára s az illem követelményeire, van abban mindig egy mosolygó termékeny szeglet és ez az, melyet Isten az anyai szeretetnek szentelt. *Id. Dumas S.*

A kinek első nősüléséből gyermeke levén, mostoha anyát viszen reá, az a maga kezével gyujtja fel saját házát. *Petrárka.*

Minden anyá saját gyermeke iránt érdeklődik; idegen gyermekének nehezen tud megbocsátani. *Racine.*

Apá.

Az apá haragja méz és balzsam a sors haragjához képest. *Jókai.*

Az apá büntetésben is apának marad. *Racine.*

Légy szerető apá, s gyermekeid szeretni fognak. *Helvetius.* Apának a fiával szemben gyümölcsözőbb a szigora, mint a kedvezése. Ha a makacs fiú majd maga leszen makacs fiának apjává, sokszor érti meg, minő kedves az apai szigor, minő jogos az apai hatalom. *Petrárka.*

Nincs a földön igazságosabb az apai hatalomnál, tisztességesebb a fiú szolgálatnál. *Petrárka.*

Közli **Kiss Mihály.**

IRODALMI ÉRTESSÍTŐ.

„Dobos János egyházi beszédei“-ből megjelent az I. kötet. Az ebben közlött beszédek „közönséges vasárnapi tanítások az újabb 1850—1880 közötti korszakból.“ A kötetet kiadói előszó nyitja meg, közölve Szász Károlynak a Prot. E. I. lapban megjelent, Dobos beszédeire vonatkozó cikkét, mely után szerző önéletrajza következik. Ez életrajz meglep. Az ember már első soraiból kiérzi, hogy itt nem közönséges szellemmel van dolga; az egészen bizonyos resignatio vonul át, a fájdalomnak egy neme, mely úgy látszik elválhatlan azoktól a szellemektől, kik erősen éreznek és mélyen merülnek belé a lét nagy kérdéseibe. S szerző kétségtelenül ezek közé tartozik. Erről bizonyítanak épp itt közlött beszédei. Midőn azokról szólunk, nem szükség mondanunk, úgy hisszük, hogy egy ritka irodalmi jelenséggel állunk szembe. Sokszor mondjuk egyik vagy másik beszédre: klasszikus; ha másról, Dobos beszédeiről ezt első sorban elmondhatjuk. Ész-járása világos és emelkedett, tárgyalása meglepő fordulatokban gazdag, stylje eredeti zamatos magyar styl, mely ritkítja párfját. Szelleme bibliai és bölcselmi együtt. E kötet 25 beszédet foglal magában. Novemberben jelenik meg a II-ik kötet ünnepi beszédekét hozva, s azután jön a többi. Vannak beszédek, melyeket minden lelkész igyekszik megszerezni. Péterfi Sándor beszédei nem igen hiányoznak egyházunkban egy lelkész könyvtárából sem. Tegyük a mellé és más jeles beszédek mellé a Dobos Jánoséit. Egy kötet ára előfizetve 1 frt 50 kr., mely összeg Dobos László ref. lelkészhez, ki atyja műveinek kiadója s ki e tisztét elismerésméltóan teljesíti, Szalk Szent Mártonra küldendő. Az előfizetés 4 kötetre kötelező, de a ki kötelezőleg lép az előfizetők sorába, azaz I kötet is 1 frt 50 kr-ért kapja; különben bolti áron 1 frt 80 kr.

Gálfalvi István ürmösi unitárius l. és nyugalmazott esperes 51 éves papi jubileumán (1885. május 31-én) mondott beszédek közreadattak egy füzetben. Elöl egy alkalmi hymnus áll, melyet a templomi gyülekezet énekelt, azután Dombi János, datki lelkész szivből jött imája. A füzet közepét s nagy részét Török Áron felső-rákosi pap és esperes szép egyházi beszéde foglalja el, melyben az ünnepelt érdemeit találó vonásokban méltányolja. Ezt követi a jubileált lelkész megható imája. A füzetet bezárja Lázár Mihály negyedéves joghallgatónak az ekklesia nevében templomból kijövet mondott csinos üdvözlő beszéde. A füzet izléssel van kiállítva s szép emlék a jubeliumról.

Számoló könyv a népiskolák számára. Irta Dr. Mocznik Ferencz. A 18-ik eredeti kiadás után átdolgozta s a legújabb m. kir. miniszteri tantervhez alkalmazta Orbók Mór, a pozsonyi m. kir. állami tanítónőképezde rendes tanára. Az 5 füzetből álló jeles kézi könyv a fennebbi czimen közelebből került ki sajtó alól Heckenast G. utóda Drotleff Rezső kiadásában (Budapest. Pozsony.) Az átdolgozás nagy szakértelemmel van teljesítve. Ajánljuk a munkát a néptanítók figyelmébe. Egy füzet ára 20 kr. Megjegyezzük, hogy Ausztria összes népiskoláiban e munka van kézikönyvül elfogadva.

Éppen most érkezett a következő füzet: Nagy Péter erdélyrészi ref. püspök, kir. tanácsos emlékezete, a kézdi-vásárhelyi ref. egyházközség által 1885. jun. 7-én tartott gyászünnepélyen. A könyörgés Székely János, kézdi-vásárhelyi ref. paptól, a gyászbeszéd Zoltáni Elek, léczfalvi ref. paptól. — Kinyomatta a kézdi-vásárhelyi ref. egyház-tanács. Szép alkalmi beszédek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi főtanácsunk ez évi gyűlését aug. 30., 31. és sept. 1-én tartotta meg Kolozsvárt Dániel Gábor főgondnok és Ferencz József püspök elnöke alatt. E gyűlés egyike volt a legérdekesebb és leglátogatottabb főtanácsi gyűléseinknek. Örömmel tapasztaltuk, hogy egyháztanácsosaink nem lankadó buzgósággal, s komoly érdeklődéssel viseltetnek egyházunk ügyei iránt. A három nap folyama alatt sok ügy került tárgyalás alá, s azok között nem egy nagyjelentőségű, melyekről azonban, valamint az E. K. Tanács jelentéseiről, jövő füzetünkben tudósítunk. Itt csak azt emlitjük meg, hogy a tanácskozások eleitől végig higgadtan folytak. Nem a főtanács körébe tartozó, de mindenesetre szép ténye volt a főtanácsi gyűlésnek, hogy a Közvetelő dési Egylet nagygyűlésén, mely aug. 31-én d. e. 10 órakor tartatott, testületileg megjelent.

A Dávid Ferencz-egylet, melyről egyik korábbi füzetünkben szólottunk, s melynek célja a hit- és erkölcs-tudomány s a neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása és terjesztése s a vallás-erkölcsi élet ápolása s javítása, főtanácsunkat megelőző napon megalakult. Elnöknek megválasztatott: dr. Brassai Sámuel, alelnöknek: Berde Mózes és Kriza Jánosné; titkárnak: Boros György; pénztárnoknak: Bágyi Kálmán; választmányi tagoknak: dr. Bartók István, Benedek Áron, Haller Rezsőné, Kovácsi Antalné, Pataki Istánné, Várady Károly. Kivánjuk, hogy hasznosan működhessék.

Történelmi congressus. Az országos kiállítás alkalmával egyre érik egymást az országos congressusok, s ezek egyik legsikerültebbikének a történelmi congressust tekinthetjük, melyet a történelmi társulat rendezett; jul. 2-én nyílt meg, s három napig tartott. A történet-írásunk és buvárlatunk mai fejlettsége, a történettudomány-írás az iskolákban, a magyar történet a képzőművészetben, ezek voltak a felolvasások tárgyai, melyeket legjelesebb történetiróink tartottak. Különösen a történettudomány megvitatása által nagy szolgálatot tett nevelés-ügyünknek.

„**Városfalvi Bedő Sándor betegápolási alapítványa.**“

E czimen Bedő Sándor ur ezer frtot hagyományozott a székelly-kereszturi unitárius középtanodának. Az elhunyt, nemes szivü adományozónak ez második alapítványa ez intézetnél. Hozzájárult az építési költségekhez s más intézeti szükségekre és mindig jó kedvvel adakozott. Áldott neve, áldott emlékezete.

Renanról. Renan egyik ismertetőjétől a következő érdekes jellemzést olvassuk: „Renanról nehéz dolog újat írni, főleg, mióta önéletrajzában a tárgyat egészen kimerítette. Ő nem követi Rousseau példáját, hanem maga beszámol magáról s felmutatja azt a tüneményes alakot, kit a világ Renan Ernő neve alatt ismer. Akár egyezünk az ő következtetéseivel, akár nem; akár helyeseljük módszerét, akár kifogásoljuk: annyi bizonyos, hogy mindig gyönyörködtet. Mint társalgó Renan ellenállhatatlan ugy személyében, mint műveiben. Hogyha papnak marad, minden rútsága mellett is, veszedelmes téritő lett volna; habár talán az egyház arra használta volna fel, hogy a divatos bünöknek legyen letéteményese, vagy a beau monde gyóntató atyja. Mert Renan valódi aristokrata. Reményét egynehány kevésbe helyezi, a tömeg iránt nem nagy figyelemmel viseltetik. Csak az ész-aristokratia itéletére appellál s a tömeg véleményét „megvető mosolylyal“ veszi. Csak miután az ember bizonyos értelmi magaslatot elért, mely annál magasabb, hogy a tömeg elérje, élvezheti Renant. Kevés ember alkalmas az exact gondolkozásra. A nevelés-rendszerek sem munkálnak ennek a tehetségnek a művelésére, pedig a nélkül az igazságot megnyerni lehetetlen. Renan feladatának tekinti, hogy tisztítsa az ösvényt minden akadályon és a előítéleten keresztül a gondolkozás eme magaslatai felé, hová csak néhány bátor szellem követheti. . . . Renan a francia nyelv a legszebben írja minden élő francia között. Még Daudet is, kibem pedig sok elbájoló elem van, alig versenyezhet vele az élénk jellemzésben. Renan styljában meg vannak mindazok a szépségek, melyek a stylben meglehetnek. Tiszta, fénylő és meleg, mint a levegő, midőn a nap magasan áll, vagy pedig resignatioval bágyadtan szinezett, mint a hogy kell lenni mindennek, mikor az est közeledik és a hosszú, beláthatatlan éjszaka.

Hogyha igaz, hogy a stylus maga az ember, mondhatom, hogy Renan igen elbájoló egyéniség.“

Búcsubeszéd. Virginiában egy pap hallgatóitól így búcsuzott el: „Nem szomorkodom, keresztény atyámfiai! hogy egymástól megválunk, három lényeges ok miatt. Az első az: hogy ti nem szerettek engem; második: hogy egymást sem szeretitek; s a harmadik: hogy az

Isten sem szeret titeket. Ti nem szerettek engem, mert több havi fizetéssel hátralékban vagytok; ti nem szeretitek egymást sem, mert különben a házasság nem volna oly nagy ritkaság közöttetek; és úgy látszik, Isten sem szeret, úgy a mint szeretnie kellene titeket, mert mostanában kevés haláleset fordul elő nálatok“.

Iskolai értesítők. Értesítő az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1884—85. tanévben. A nevelésügyi bizottság megbízásából szerkesztette: Kovács János igazgató-tanár. A kolozsvári főtanodában, a papnevelő intézetben volt 5 tanerő; a gymnasiumban 23; az elemi iskolában 4. A papnevelő intézetbe felvételtett: 25; év végén volt: 22. A gymnasiumba: 223; év végén volt: 217; az elemi iskolába: 64; év végén volt: 62. Az összes létszám az évelején: 312; év végén volt: 301 tanuló. Vallás szerint: Unitárius: 181; ev. ref. 30; ágost. hitv. 19; r. kath. 39; g. kath. 3; g. keleti: 10; mózes vallásu: 30. Érettségi vizsgát tett eredménnyel: 26; egy-egy tárgyból szeptemberig visszavettett: 4; egész évre: 1; végleg: 1. Az év folytában kiosztott ösztöndíjak értéke: 1486 frt. Jutalmak értéke: 298 frt. Segélyezésben (koszt) részesült 16 tanuló; javadalmak értéke: 6803 frt 82 kr. Az összes javadalom miben az ifjuság részesült: 8596 frt 82 kr. A isk. kórházban ápolgatott 28 beteg, kik közül meghalt 1, a többiek mind meggyógyultak. A kórházra tett összes kiadás 440 frt 8 kr. A főtanoda könyvtárában van: 25,997 kötet; az ifjusági könyvtárban: 1574 kötet. Tordai polgári iskolával egyesített Középtanodában az 5 gymn. osztályban a tanulók száma: 99; az elemi iskolában: 70; összesen: 169. Székely-kereszturi középtanodában a tanulók létszáma az 5. gymn. oszt. 97: az előkészítő oszt. 27; összesen: 124. — A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium értesítője. Kiadta az igazgatóság. Tanerők száma: 27. A tanulók létszáma a gymnasiumban: 234; az elemi iskolában: 137; összesen 371. Érettségi vizsgát tett eredménnyel: 19, visszavettett: 4. Koncz József tanvezető tanár, s jeles munkatársunk a „Kollegium ismertetését“ folytatja. Van még az értesítőben „Évzáró beszéd“ Horváth Gáspár igazgatótól. — Jelentés a sárospataki ref. főiskola (Akadémia és Gymnasium) állapotáról. Összeállították dr. Szánthó Gyula akadémiai és Molnár Lajos gymnasiumi tanárok. Az akadémiai ifjak összes létszáma: 140; a gymnasiumban: 485; az előkészítő osztályban: 43. Érettségi vizsgát tett: 23; szeptemberig visszavettett: 7. Az értesítőben több beszéd van, melyeket br. Vay Miklós világi alondnok beiktatása s Zsindely István tanár 25 éves jubeliuma alkalmával tartottak. — Zilahi államilag segélyezett községi polgári főiskola értesítője. Szerkesztette: Kovács Dénes. Tanulók létszáma: 140. Van benne egy értekezés. Szilágymegye és a magyar tanügy állapotáról, tekintettel a megye lakóit alkotó nemzetiségek történeti fejlődésére és fajunk pusztulására. — A tordai állami polg. fiu- és leányiskola értesítője. Közli: Pálfi Károly igazgató. Tanulók létszáma a fiúiskolában: 99; a leányiskolában: 45; összesen: 144.

Gyászhirek: Rédiger Árpád dicső-szent-mártoni pap és esperes f. évi jul. 19-én elvesztette kedves nejét Székely Klárát, kivel 24 évet élt teljes boldogságban. — Városhalvi Bedő Sándor, székely-kereszturi gymnasiumunk egyik jóltevője, f. évi aug. 5-én, 70 éves korában jobb létre szenderült. Benne egyikét vesztettük a legjobbaknak. — Nagy György, egyházi tanácsos érzékeny vesztéséget szenvedett leányának, Rózának aug. 28-án történt halálában.

„**A Keresztény Magvető pártolói**“ sorába léptek közelebről: Báró Orbán Balázs, Török Péter és Barabás Dénes.

A szerkesztőség postája.

Olvasóink szives elnézését kérjük, hogy füzetünk, — a nyári szünet miatt — későbbben jelenik meg, mint rendszeren szokott. — Nagy J. urnak, Nyárad-Gálfalva. Levelét örömmel fogadtuk. Bár a többi egyház-körből is hasonló tudósításokat kaphatnánk.

Köszönetnyilvánítás és kérelem. A „Ker. Magvető“ f. évi 2-ik füzetében „szives kérelem“ czim alatt az „unitárius nyomtatványok és kéziratok“ összegyűjtése érdekében tett felhívásomra tiszt. Damokos Áron b.-ujfalvi lelkész ur a főiskola könyvtára számára megküldötte Benczédi Márton halotti predikációinak egy kötetét, mely tartalmaz 66 halotti predikációt. Az ajándékért e helyen is fogadja a főiskolai könyvtár-kezelő bizottság köszönetét. Ugyanez írótól a Homorod vidékén levő eklklésiákban lelkész atyánkfianál bizonyosan van még vagy egy kötet. Újból is tisztelettel felkérem, hogy sziveskedjenek a főiskolai könyvtárt ezekkel a becses gyűjteményekkel megajándékozni.

Kolozsvártt, 1885. szept. 2.

Boros György
főiskolai könyvtárnok.

ARANYKÖNYV.

Dávid Ferencz egylet.

A „Dávid Ferencz-egylet“ megalakulása alkalmával az egylet előmunkálatáról tett jelentésében a tagsági díjakról is elszámoltam, azonban részint az érdeklődők tájékozására, részint az illetők megnyugtatására e helyen mennyire a tér engedi nyilvánosan is elszámolok.

Az egylet pénzvagyona 47 alapító tag 10 frtos díjában 407 frt. 93 rendes tag 1 frtos díjában 98 frt 50 kr. 37 pártoló tag tetszésszerinti adományain 33 frt 15 kr. Összesen 601 frt 65 kr.

Ez összeghez az egylet alapszabályaiban meghatározott összegeken felül járultak: a „a kolozsvári unitárius papnövelde tagjai“ pártoló díjul: 11 frt 50 krral; a felső-fejéri unitárius egyházkör tagjai „Gálfalvi István jubeliuma emlékére“ a jubileum alkalmával begyűlt összeggel, melyet kívánatra ez alkalommal örömmel hozok nyilvánosságra mint minden tekintetben elismerésre méltó tény. Ez utóbbi czimen adakoztak: Gálfalvi István 50 kr. Dombi János 50 kr. Lázár Mihály 1 frt. Mózes Mihály 50 kr. Ferenczi Lajos 50 kr. Bartalis János 1 frt. Keresztes László 2 frt. id. Barabás Sándor 1 frt. Török Áron esperes 2 frt. Egéni Sámuel 50 kr. Fénminger Henrik 50 kr. ifj. Barabás Sándor 50 kr. Kovács István 50 kr. Máté Dénes 50 kr. id. Lázár Mihály 1 frt 50 kr. Czirmai Lajos 50 kr. Összesen 13 frt 50 kr. a mely összeget Török Áron esperes urtól hiány nélkül átvettem és takarékpénztárba helyeztem.

Ezzel az összeggel a Dávid-Ferencz-egylet készpénz alapja a 200 frtot meghaladja. Csekély bár még az összeg melylyel rendelkezünk, de ha tekintetbe veszem, hogy mindez az egylet megalakulása előtt gyűlt be, s tovább hogy az ügynek számos barátja a megalakulást várta, azt hiszem biztosan remélhetjük, hogy a mikor a még künn levő több mint 400 felhívás beérkezik, az egylet pénzalapja is tekintélyes összegre fog felnövekedni. Az ügy pártolóit e helyen is felhívom a szives közreműködésre.

Kolozsvártt 1885. szeptember 2.

Boros György
titkár.

**A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkeszi állomásra és
állandó imaházra tett kegyes adományok.**

XXVII. Közlemény.

Nagyméltóságú báró Bánffy Dániel urtól **100** frt.

Méltóságos Bedő Albert miniszteri tanácsos ur közvetítésével: Bajerdorf és Biach uraktól a 26. és 29. számú könyvecskékre **200** frt.

Tekintetes Székely Miklós kir. törvényszéki bíró ur közvetítésére Erzsébetváros a 123. számú gyűjtőkönyvecskére: Iszlay László 2 frt. Felszegi Gábor, Róth Károly, Bede Imre, Jakab Imre, [Miklósi Gergely egyenkint 1—1 forint, ifj. Csegezi János 50 krajczár, összesen **7 frt 50** kr.

Nagyságos dr. Székely Ferencz ur közvetítésével az első magyar kártyagyártól **20** frt.

Gál Kálmán ur által: Krammer V. 40 kr. Bati János 60 kr. Laky László 50 kr. Schönbach József 30 kr. Tóth Pál 20 kr. Stettka Károly 50 kr. Összesen: **2 frt 50** kr.

Kovács János igazgató tanárhoz a 116. sz. gy. könyvecskére adakoztak: T. dr. Csiki Miklós ur 2 frt. T. Koncz József ur 2 frt. T. Izsák Mózes 2 frt. Összesen: **6** frt.

Zányi Etelka ő nagysága közvetítésével Kulán a 106. számú könyvecskére adakoztak: Zányi János, Lederer Guszti, Dr. Schneider Károly ügyvéd, N. N., Boskó Rezső, Hrobony János, Dosszig János, dr. Breitvicz Mihály, Boskó A. M., N. N., Sally, Schlaggetter János és Gyula, Kovácsfy Agoston, Muraközi, Vaal Gy., Hoffbauer, Zányi Etelka, Zányi Pista egyenkint 1—1 forint. Kohlhannyi Mihály, Rapp Fülöp. Stojkyvics Gy., Sauer Ferencz, Id. Stojkovics, Adler Mór, Jáger András, Roshmuller Róza, Kozbaj, Niertit B., Dierner István, Filip János, Kovácsics Emil, Molnár Károly, Zeiss Leopold, Schlag, Bolacsek. Karabs I., Lung Lajos, Sculteti egyenkint 50—50 krajczárt. Dr. Pumpf, Krecszaber, Kinfels Nándor, Dudás József, Stán József, Kesmarky Gyula egyenkint 40—40 krajczárt. Pchick Mátyás, Zvist, Nest Jakab, Zányi István egyenkint 30—30 krajczárt. Jozeckel Lajos, Blauth Miklós, Herz Gerson, Schlagetter, Kovács, Kocsis, Anonimus, Nagy, Fejes István, Blancz Miklós, Hontzer, G. G. egyenkint 20—20 krajczár. Török Endre, Juhász Sándor, Paumgartner, N. N., N. N., Oblat Károly, Fejér János, Zsuffa N., Kohlhammer, N. N. egyenkint 10—10 krajczárt, Zányi Etelka újból 2 frt 50 kr. Összesen **37 frt 50** kr.

E közlemény összege **373 frt 50** kr. Ehez adva a 26-ik közlemény összegét 16,508 frt 52 krt, az alap teszen **16,882 frt 02** krt.

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaikért az egyházközség nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1885. aug.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.